

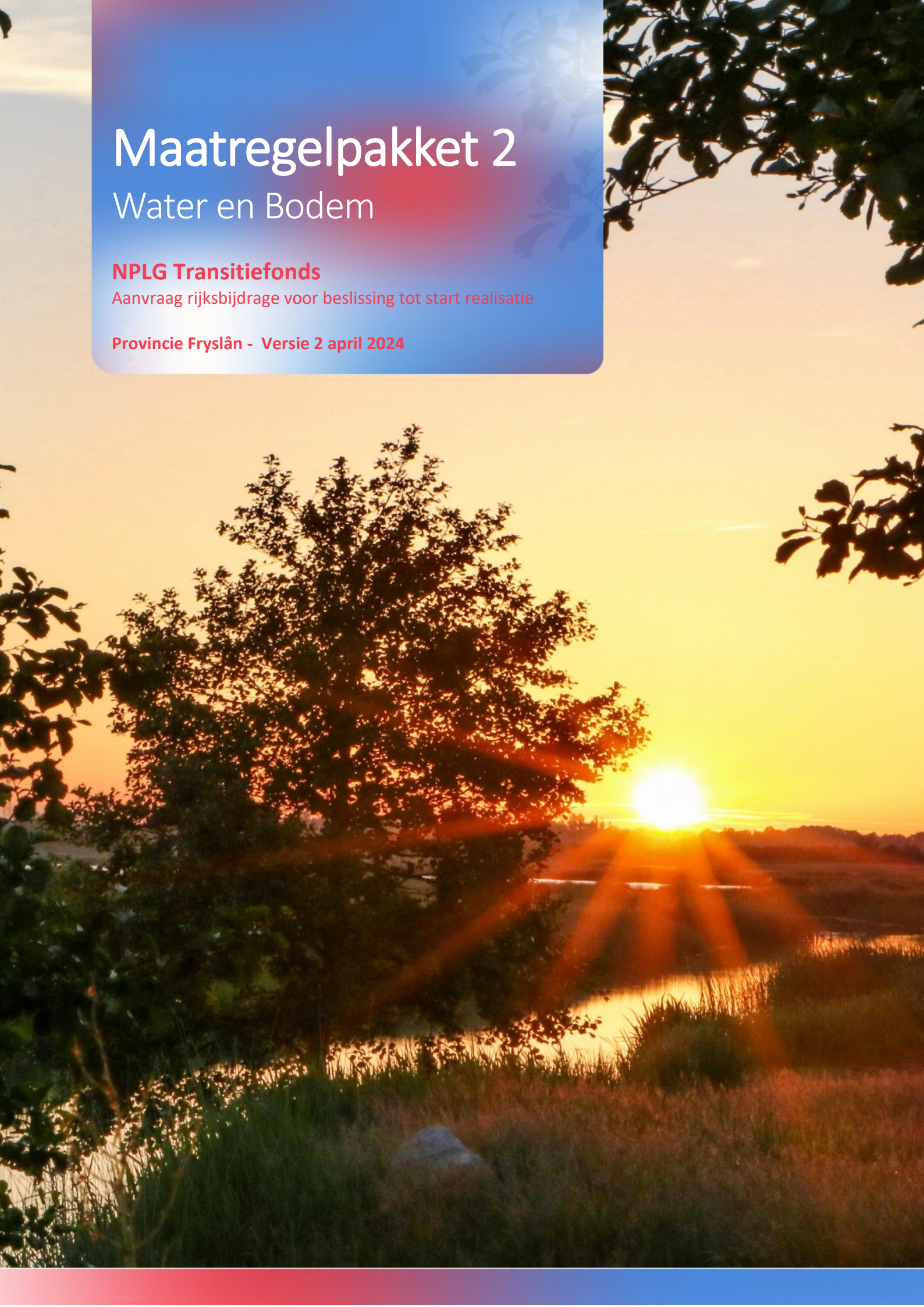
Maatregelpakket 2

Water en Bodem

NPLG Transitiefonds

Aanvraag rijksbijdrage voor beslissing tot start realisatie

Provincie Fryslân - Versie 2 april 2024

Inhoud

Inleiding en visie maatregelenpakket Water en Bodem.....	3
Samenvatting maatregelenpakket.....	9
Opgaven/probleemanalyse en te bereiken doelen	11
Oplossingsrichtingen, doelbereik en (sociaaleconomische) effecten.....	13
Besluitvorming en daarbij betrokken partijen	15
Financiën en risico's	16
Aanpak met planning en mijlpalen	17
Bijlage I. Plan van aanpak.....	18
Bijlage II. Uitgewerkte kennis- en innovatieagenda	24
Bijlage III. Ruimtelijke uitwerking	26
Bijlage IV. Onderbouwing doelbereik	29
Bijlage V. Samenhang met gebiedsprogramma en overige maatregelenpakketten	38
Bijlage VI. Beantwoorde vragen.....	42
Bijlage VII. Kostenraming	60

Inleiding en visie maatregelenpakket Water en Bodem

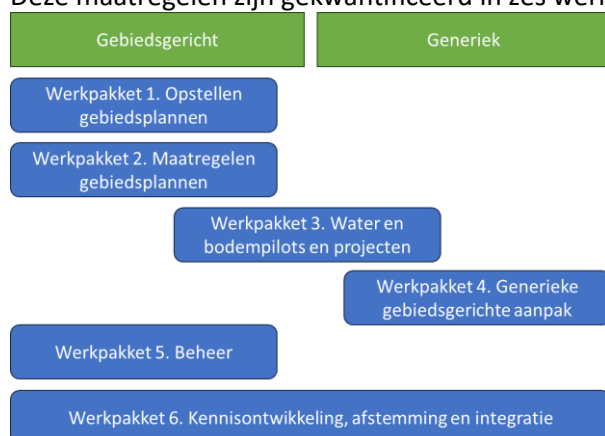
Dit maatregelenpakket Water en Bodem zet in op de reductie van nutriëntenbelasting van grond- en oppervlaktewater, een reductie van gewasbeschermingsmiddelen en overige biociden van het grond- en oppervlaktewater, een betere bodemvitaliteit, het tegengaan van droogte en verdroging en het vasthouden van water en water conserveren, onder andere door (grond)waterpeilen te verhogen en het natuurvriendelijk inrichten en beheren van oppervlaktewater. Al deze doelen dragen bij aan het behalen van de ambities zoals die zijn geformuleerd in het gebiedsprogramma.

Gaat dit maatregelenpakket over ‘Water en Bodem’ of ‘Water en Bodem sturend’?

Het maatregelenpakket is nog géén volledige uitwerking van het principe ‘water en bodem sturend’, maar voorziet in een eerste stap voor de periode 2024-2025. Prioriteit heeft het behalen van KRW-doelen (nutriënten, gewasbeschermingsmiddelen en overige biociden en de aanpak van verdroging), vanwege de deadline van de KRW in 2027. Daarnaast willen we de eerste stap zetten naar een toekomstig bestendig water- en bodemsysteem. In de verdere looptijd van het FPLG volgen aanvullende maatregelenpakketten waarmee we steeds verder invulling geven aan dit laatste doel.

Werkpakketten

Deze maatregelen zijn gekwantificeerd in zes werkpakketten.

Het eerste werkpakket, het opstellen van gebiedsplannen (“polderprojecten¹”) betreft het opstellen van gebiedsplannen, de “polderprojecten” voor 6-7 gebieden binnen Friesland. In dit plan worden de doelen voor deze gebieden integraal bediend. Deze polderprojecten worden deels uitgevoerd onder de vlag van het DAW. Het DAW is een initiatief van LTO Nederland en zij voeren daarmee ook de regie op deze projecten. Als provincie en Wetterskip werken we hieraan mee (kennis, facilitering en financiering). We stellen echter ook andere partijen in de gelegenheid aan de slag te gaan met dit type projecten.

De planontwikkeling in deze gebieden leidt uiteindelijk tot een set aan maatregelen (het ‘hoe’). Naast de gebiedsplannen onder vlag van het DAW kan de KRW/water ook worden meegenomen in de lopende gebiedsprocessen die vanuit andere opgaven zijn opgestart en stellen we ook andere partijen in de gelegenheid om gebiedsgerichte projecten op te starten. In het ene gebied start de uitwerking daarmee bij water, in het andere gebied is de uitwerking al gestart vanuit andere thema’s. Het tweede werkpakket betreft de uitwerking van deze polderprojecten: uitvoering van concrete maatregelen. Ook deze projecten kunnen worden uitgevoerd onder vlag van het DAW. De

¹ We gebruiken de werktitel ‘polderprojecten’, echter niet elk project zal op schaal van een polder plaatsvinden. En er zijn ook locaties op het oog in vrij afwaterend gebied.

provincie draagt bij in de vorm van kennis, facilitering en financiering (regelingen). Naast het DAW stellen we ook andere partijen in de gelegenheid om deze gebiedsgerichte projecten uit te voeren, en kan deze gebiedsgerichte uitvoering ook vanuit andere gebiedsprocessen worden opgepakt.

Het derde werkpakket betreft de uitvoering van pilots, experimenten en regelingen voor de ‘al bewezen’ maatregelen. In deze projecten werken we samen met diverse (agrarische en andere) partners, provincie en Wetterskip zijn de trekker van het ontwikkelen van concrete regelingen en projecten. In dit werkpakket nemen we maatregelen op waarmee we werken aan het tegengaan van droogte, het tegengaan van verzilting, het werken aan gezonde bodems en het beter benutten van gebiedseigen water. Het ene spoor is gericht op het verder uitrollen van al bestaande, bewezen, maatregelen. Het is immers belangrijk dat met dit maatregelenpakket een stap wordt gemaakt in de richting van een klimaatbestendig watersysteem. Anderzijds is er ook ruimte voor experimenteren en pilots. Deze projecten zijn belangrijk voor draagvlak, voor partijen om ervaring op te doen met nieuwere technieken en om inzicht te krijgen in de werking zodat deze technieken in volgende maatregelenpakketten ook weer kunnen worden ingezet. Dit maatregelenpakket is gebiedsgericht; specifieke maatregelen en/of doelen zijn gekoppeld aan specifieke gebieden.

Het vierde werkpakket (de generieke aanpak) kent regelingen waarmee we duurzaam waterbeheer door de agrarische sector stimuleren. Dat gaat bijvoorbeeld om een bijdrage voor apparatuur voor duurzame grondbewerking of mechanische onkruidverwijdering. Dit type maatregel is niet nieuw, in de huidige situatie stimuleren we dergelijke maatregelen al als provincie, onder andere onder de vlag van het GLB-NSP. We zien uit de belangstelling voor deze maatregelen dat er meer mogelijk is dan we kunnen faciliteren. Belangrijk om te noemen is dat het niet gaat om een volledige vergoeding van dergelijke apparatuur, maar een tegemoetkoming in de kosten van maximaal 40%.

Het vijfde werkpakket betreft maatregelen in het beheer. Bijvoorbeeld het KRW-randenbeheer (bovenop de wettelijke verplichte bufferstroken), ecologisch slootschonen en diverse andere watermaatregelen, zoals natuurvriendelijke oevers. Deze maatregelen stimuleren we in de huidige situatie al vanuit het ANLb. De beheerpakketten worden ontwikkeld en geïmplementeerd in samenwerking met de agrarische collectieven. Ook voor deze maatregelen geldt dat we meer belangstelling zien voor de implementatie dan dat we als provincie kunnen faciliteren. De formele aanvraag voor financiering van deze maatregelen is geen onderdeel van het maatregelenpakket Water en Bodem, maar is onderdeel van het maatregelenpakket ‘boerenlandnatuur’. Dit is echter wel een belangrijk onderdeel van de integrale aanpak Water en Bodem en nodig om invulling te geven aan diverse doelen. Daarom is het hier wel benoemd.

Het zesde werkpakket, kennisontwikkeling, afstemming en integratie gaat over de uitwisseling van en ontwikkeling van kennis, zodat in de gebieden integraal aan de slag kan worden gegaan, beheer en investeringen op elkaar worden afgestemd, ontwikkelde kennis in projecten kan worden ingezet en kennis kan worden ingezet voor regelingen waarmee de goede investeringen worden gedaan. In dit werkpakket zijn een aantal pijlers:

1. Kennisontwikkeling op de thema's waterkwaliteit en waterkwantiteit. Bijvoorbeeld: een gedetailleerdere bronnenanalyse voor nutriënten per deelgebied, met analyse van de meest effectieve maatregelen². Aanvullende monitoring en metingen om de analyse van de meest effectieve maatregelen te ondersteunen in de lopende projecten, de verdeling tussen de erf- en perceelemissies, verspreidingsroutes van percelen naar grond- en oppervlaktewater. De effecten

² Dit onderzoek is vooruitlopend op de aanvraag in het transitiefonds, deels al in gang gezet.

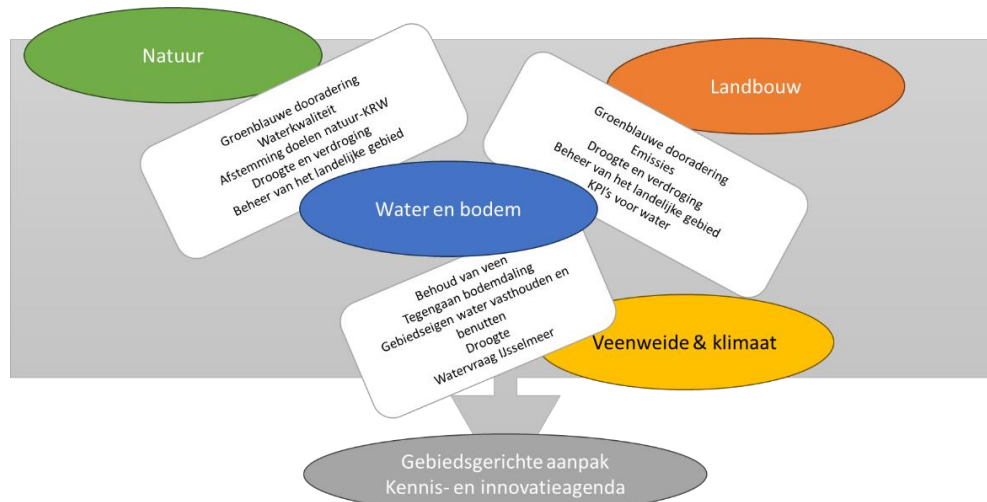
- van maatregelen zoals waterconservering op de klimaatbestendigheid van het watersysteem, etc. In de kennis- en innovatie-agenda (bijlage II) gaan we hier uitgebreider op in.
2. Uitwisseling van kennis en informatie tussen de verschillende maatregelenpakketten en doelen in het FPLG. Een voorbeeld is het tegengaan van droogte én verdroging. De verdrogingsbestrijding van de natura2000-gebieden is een KRW-verplichting, en een natura2000-verplichting. De uitvoering van de maatregelen en van het onderzoek op dit thema wordt getrokken vanuit de gebiedsgerichte aanpak Natura2000 en is deels onderdeel van het maatregelenpakket natuur. De aanpak van droogte (op systeemniveau, breder dan de natura2000-gebieden, voor landbouw én natuur) is onderdeel van het maatregelenpakket Water en Bodem. In beide sporen vindt onderzoek plaats. Het is van belang dat er kennisuitwisseling plaatsvindt tussen deze sporen, ook zodat kan worden ingezet op de meest optimale mix van maatregelen.
 3. Ook zijn er kennisontwikkeling- en innovatieprojecten die onder de vlag van het DAW worden uitgevoerd. Doelen zijn het ontwikkelen van nieuwe maatregelen en het voor de betrokken agrariërs ervaring opdoen met inpassen van nieuwe technieken in de bedrijfsvoering.

Versterken van bestaande maatregelen

Naar aanleiding van de concept-aanvraag transitiefonds Water en Bodem is zowel in positieve als in negatieve zin regelmatig opgemerkt dat het maatregelenpakket sterk inzet op bestaande regelingen en projecten. Dat vraagt om een uitleg bij deze keuze. Ten eerste wordt wel degelijk óók ingezet op nieuwe trajecten. Vooral de eerste twee werkpakketten gaan hierover; vernieuwend is dat in de gebieden op integrale wijze wordt gewerkt aan de uitwerking van de verschillende waterdoelen in het FPLG en de implementatie van deze maatregelen, waar voorheen veelal sectoraal werd gewerkt. Daarnaast leunt het maatregelenpakket inderdaad sterk op bestaande regelingen. Dit omdat we de uitvoerbaarheid van het maatregelenpakket als belangrijk punt zien: een realistische aanpak die ook qua capaciteit en beschikbaar instrumentarium uitgevoerd kan worden in de periode 2024-2025. Bestaande regelingen en aanpakken, waarbij bijvoorbeeld de juridische haken en ogen in een eerder stadium al zijn uitgekristalliseerd en waar al ervaring mee is passen daar goed bij. Bovendien zien we voor sommige maatregelen meer belangstelling dan er in de huidige situatie financiering beschikbaar kan worden gesteld. Een risico dat werd benoemd in de beoordeling van de maatregelenpakketten is het mixen van verschillende geldstromen in de bestaande regelingen. Onder het kopje risico's in deze aanvraag gaan we daar nader op in.

Samenhang met andere maatregelenpakketten en het gebiedsprogramma

Het maatregelenpakket Water en Bodem is onderdeel van het FPLG en hangt samen met de maatregelenpakket veenweide, natuur en landbouw. In bijlage V gaan we uitgebreider in op deze samenhang en hoe gewaarborgd wordt dat we de uitvoering zoveel mogelijk integraal doen. In de hiernavolgende afbeelding geven we de samenhang schematisch vast weer.

Het streven is uiteindelijk om in de gebieden zo integraal mogelijk te werk te gaan en doelen voor natuur, water en bodem en landbouw zo integraal mogelijk te bedienen. Pragmatisch gezien moeten bepaalde onderdelen van de uitvoering wel in verschillende maatregelenpakketten onder worden gebracht. Daarom zijn de maatregelen betreffende water in het veengebied, meegenomen in het maatregelenpakket Veenweide en in dit maatregelenpakket buiten beschouwing gelaten. De maatregelen betreffende agrarisch natuurbeheer (ook de maatregelen voor water), zijn meegenomen in het maatregelenpakket Natuur, thema boerenlandnatuur. De maatregelen voor de verdrogingsbestrijding van de natura2000-gebieden zijn onderdeel van het maatregelenpakket natuur (thema kennisontwikkeling). Wel dragen de maatregelen om droogte tegen te gaan, bij aan de verdrogingsbestrijding. Hier is ook de kennisuitwisseling belangrijk (zie ook werkpakket 6).

Commitment op doelbereik

Het rijk vraagt ons om onszelf te committeren aan het bereiken van de NPLG-doelen. Voor dit maatregelenpakket is met name het doelbereik op nutriënten en gewasbeschermingsmiddelen in grond- en oppervlaktewater van belang; deze doelen gelden immers voor de korte termijn (2027) en kennen een strenge resultaatsverplichting (KRW).

Hier maken we onderscheid in twee aspecten die van belang zijn voor dit commitment: de haalbaarheid en de verantwoordelijkheid. Allereerst denken we dat de doelen voor nutriënten en gewasbeschermingsmiddelen voor de KRW in onze provincie haalbaar zijn met de door ons geschetste aanpak. Onder het volgende kopje en in bijlage IV (onderbouwing bijdrage doelbereik) gaan we hier uitgebreider op in. We willen ons er graag voor inzetten om deze doelen te bereiken; schoner water is in ieders belang. Bovendien denken we met onze aanpak met regionaal maatwerk dit op een goede manier en in gezamenlijkheid met onze stakeholders te kunnen doen.

De verantwoordelijkheid voor het bereiken van de KRW-doelen is verdeeld over verschillende overheden. Op hoofdlijnen is het rijk verantwoordelijk voor de verplichtende generieke maatregelen (mestwetgeving, wet gewasbeschermingsmiddelen en biociden). En zijn provincies en waterbeheerders van oudsher verantwoordelijk voor het vrijwillige spoor. We werken al decennia aan de verbetering van de situatie en dat leidt ook tot resultaten. Het tempo ligt evenwel niet hoog genoeg om in 2027 al alle doelen behaald te hebben. In deze context willen we nadrukkelijk niet de volledige verantwoordelijkheid op ons nemen voor doelbereik in 2027.

Bijdrage aan doelbereik

Bij de beoordeling van de maatregelenpakketten kwam als belangrijk aandachtspunt naar voren: de kwantificering van de mate waarin maatregelen bijdragen aan de gestelde NPLG-doelen. In bijlage IV geven we hier een antwoord op. Niet voor alle maatregelen/doelen kan dit doelbereik al worden gekwantificeerd, soms is een dergelijke onderbouwing nog onderwerp van onderzoek. In dat geval geven we dit aan en zijn de onderwerpen ook onderdeel van de kennis- en innovatie-agenda. Dat betekent dat in een volgende aanvraag, de onderbouwing van het doelbereik concreter kan worden gemaakt.

Vrijwilligheid versus verplichtingen en relatie met doelbereik

Een ander punt wat in de beoordeling van het maatregelenpakket Water en Bodem aan de orde kwam is de inzet op vrijwilligheid versus verplichtingen in relatie tot doelbereik. Het gaat dan met name om het doelbereik op nutriënten en gewasbeschermingsmiddelen. Is de inzet op vrijwillige maatregelen voldoende om de doelen te behalen? Hoe zorgen we voor voldoende deelname aan de vrijwillige maatregelen? En ten slotte; laten de ervaringen uit het verleden niet zien dat er onvoldoende resultaat wordt behaald en er onvoldoende deelname is aan projecten om de doelen te behalen?

Hierover willen we graag het volgende opmerken:

- De bovenwettelijke maatregelen die we in dit maatregelenpakket voor ons zien, zijn aanvullend op al lopende meer verplichtende sporen, eerder voorgenomen acties en lopende projecten.
- Het doelgat voor nutriënten en gewasbeschermingsmiddelen is, ook in vergelijking met andere Nederlandse regio's, niet groot meer. De al genomen verplichtende maatregelen vanuit onder andere het zevende actieprogramma nitraatrichtlijn vullen al een groot deel van dit resterende doelgat in. In bijlage IV gaan we hier concreter op in.
- Voor de maatregelen waar we op in zetten zien we in algemene zin al dat hier veel belangstelling voor is vanuit de agrarische sector, meer dan we nu kunnen faciliteren. Daarmee lijkt het ons juist van belang eerst hier zoveel mogelijk op in te zetten, voordat nog verdergaande verplichtingen worden ingezet.
- De maatregelen zijn vrijwillig, maar de doelen zijn voor de sector niet vrijblijvend.
- Garanties geven over deelname aan projecten is niet mogelijk, de deelname aan projecten blijft daarmee een punt van aandacht. Wel nemen we maatregelen om de deelname te stimuleren en zo de risico's op onvoldoende deelname te beheersen, waaronder:
 - Betrekken van meerdere partijen en belangenorganisaties.
 - Opstellen van een samenwerkingsovereenkomst waarin we ons commitment voor deze projecten uitspreken. Onderdeel zijn het instellen van een regieteam en stuurgroep, regelmatige evaluatie en communicatie.
 - Meer aandacht voor communicatie: over resultaten, het bestaan van het DAW en de manier waarop deelnemers betrokken kunnen raken.
 - Inzet op een mix van maatregelen en instrumenten.
 - Een gebiedsgerichte aanpak waarbij we vertrouwde adviseurs willen inzetten.

- Het wetenschappelijk betrouwbaar monitoren van de effecten van de specifieke maatregelen is lastig; dat is ook een knelpunt in de landelijke doorrekeningen van het doelbereik. Dat betekent niet dat er geen positief effect is van deze maatregelen. In het maatregelenpakket zetten we juist ook in op het meer lokaal en project specifiek monitoren om in de toekomst de effecten van maatregelen beter te kunnen duiden.
- Maatregelen op het thema innovatie en kennisontwikkeling zijn ook voor de betrokkenheid van de sector belangrijk (eigenaarschap).

Samenvatting maatregelenpakket

Naam	Water en Bodem
Hoofdaanvrager	<i>Provincie Fryslân</i>
Deelnemende partijen	We voeren de maatregelen uit in samenwerking met Wetterskip Fryslân, LTO-Noord en de Friese agrarische collectieven. Dat doen we onder andere op basis van onze samenwerkingsovereenkomst, die per 1 januari 2024 is ingegaan. Deze samenwerkingsovereenkomst is op 8 december 2023 ondertekend door de betrokken partijen.
Gebied /locaties	In de aanpak willen we onderscheid maken tussen een gebiedsbrede aanpak (voor heel Fryslân) en een gebiedsgerichte aanpak voor 6-7 specifieke gebieden (de “polderprojecten”). In deze 6-7 gebieden stellen we een uitvoeringsplan op voor integraal doelbereik. De belangrijkste doelen uit het FPLG die hiermee worden bediend betreffen de (hydrologische) aanpak van verdroging (KRW-opgave natura2000-gebieden) en de opgave op gewasbeschermingsmiddelen en nutriënten. De doelen voor groenblauwe dooradering en overkoepelende KRW-doelen worden met deze aanpak ook bediend. Daarnaast dragen de maatregelen bij aan de bestrijding van verzilting, waterberging/klimaatadaptatie, bodemvitaliteit en de versterking van de biodiversiteit. Na het opstellen van de gebiedsaanpak willen we vervolgens de concrete maatregelen ten uitvoering brengen (zie daarvoor de uitwerking in een van de navolgende velden), zowel in de vorm van investeringen in duurzame landbouw en waterkwaliteit als in de vorm van beheer (en de wisselwerking tussen deze twee componenten). Ook werken we in het spoor water en bodempilots en projecten aan het ontwikkelen van nieuwe kennis op het vlak van klimaatbestendig waterbeheer en aan het verder uitrollen van bewezen technieken. Het behalen van doelen is niet alleen in de polderprojecten nodig, maar in heel Fryslân. Op dit detailniveau in heel Fryslân aan de gang is echter niet haalbaar op korte termijn. Daarom voorzien we ook een aanpak die ziet op Friesland-brede maatregelen, waarbij lessen worden benut vanuit de polderprojecten. Daarnaast worden gebiedsprocessen opgestart vanuit het FPLG zelf (de hoofdaanpak) en zijn er lopende gebiedsprocessen waar met deze aanpak op kan worden aangesloten. Tenslotte zetten we in op kennisontwikkeling en monitoring van effecten. In de bijlage ruimtelijke uitwerking (III) gaan we ook uitgebreider in op welke maatregel/welke doelen gelden voor welk gebied.

Samenvatting	In de bijlage is een uitgebreider plan van aanpak opgenomen. We zetten in op: ○ Reductie nutriëntenbelasting grond- en oppervlaktewater ○ Reductie gewasbeschermingsmiddelen en overige biociden grond- en oppervlaktewater ○ Bodemvitaliteit ○ Water vasthouden en water conserveren (zand en klei) ○ Natuurvriendelijk inrichten en beheren. Daarbij voorzien we een aanpak in 6 werkpakketten: ○ Opstellen gebiedsplannen ("polderprojecten") ○ Maatregelen gebiedsplannen ("polderprojecten") ○ Water- en bodempilots & projecten ○ Generieke aanpak water en bodem ○ Beheer ○ Kennisontwikkeling, afstemming en integratie Een uitgebreider overzicht van deze werkpakketten, welke doelen hiermee worden bediend, welke inzet vanuit de regio zelf al wordt geleverd en welke versterking wenselijk is vanuit het FPLG is opgenomen in bijlage I.
Kosten en dekking	Eigen (al eerder vastgelegde) investeringen en investeringen vanuit derde bronnen t.b.v. klimaatadaptatie en KRW: ○ Provincie Fryslân, cofinanciering GLB-NSP: 5,7 mln. ○ Provincie Fryslân, uitvoeringskosten: 3 mln. ○ GLB-NSP: 11,3 mln. ○ Deltaprogramma zoetwater: ca 0,4 mln. eigen bijdrage maatregelen zoet water vasthouden. ○ Overige financiering PF en WF voor inrichtingsmaatregelen oppervlaktewater ca. 30 mln. ○ Overige financiering derden t.b.v. KRW: 1,45 mln. Gevraagde bijdrage transitiefonds voor versnellingspakket: 20,5 mln. (periode 2024-2025)³.
Bijlagen	<i>I. Concept plan van aanpak</i> <i>II. Uitgewerkte kennis- en innovatieagenda</i> <i>III. Ruimtelijke uitwerking</i> <i>IV. Onderbouwing doelbereik</i> <i>V. Samenhang met gebiedsprogramma en overige maatregelenpakketten</i> <i>VI. Beantwoorde vragen</i> <i>VII. Kostenraming</i>

³ Voor de periode 2024 t/m 2027 voorzien we een totale aanvraag van 41 mln. Conform de afspraken doen we nu een aanvraag voor 20,5 miljoen en wordt er eind 2025 een aanvraag gedaan voor het vervolg.

Opgaven/probleemanalyse en te bereiken doelen

Analyse provinciale/ gebiedsopgaven NPLG	De waterkwaliteit en biodiversiteit in en langs het water van Fryslân is de afgelopen jaren verbeterd. Toch zijn de KRW-doelen nog niet behaald. De waterkwaliteit van het oppervlaktewater in Fryslân is nog onvoldoende om een gezond ecosysteem mogelijk te maken. We zien de kwaliteit van het water wel verbeteren, maar niet genoeg om de verplichte ecologische doelen in al het water te halen. De chemische kwaliteit voldoet nog in geen enkel waterlichaam aan de doelstelling. De chemische kwaliteit van ons grondwater voldoet aan de maatstaven van de KRW. Die maatstaven gelden voor het grondwater in de diepere lagen. In het ondiepe grondwater worden steeds vaker en steeds meer chemische stoffen aangetroffen (vergrijzing). Voor de kwantitatieve toestand van het grondwater geldt dat voor een deel van de Natura 2000-gebieden deze nog niet als voldoende wordt beoordeeld binnen de KRW-monitoring. Het Friese water- en bodemsysteem staat onder druk. Verschillende ontwikkelingen, waaronder klimaatverandering, zorgen voor zeespiegelstijging, bodemdaling, verzilting en een toename van extreme weersomstandigheden. Hierdoor neemt de kans op overstromingen, wateroverlast, droogte(schade) en hittestress toe, met potentieel grote sociaaleconomische gevolgen. Daarom is klimaatadaptatie nodig: om ook in de toekomst te kunnen blijven wonen, werken en recreëren in Fryslân, bereiden we ons voor op deze ontwikkelingen. In het maatregelenpakket water en bodem zetten we een stap in de richting van dit klimaatbestendiger watersysteem, voor de periode 2024 en 2025. In de verdere looptijd van het FPLG volgen verdere maatregelen die de komende periode nog concreter worden gemaakt.						
Doelbereik NPLG	Zie de onderstaande tabel. Een onderbouwing is opgenomen in bijlage IV. Voor de hoofddoelen van dit maatregelenpakket voor de korte termijn geldt dat we verwachten dat met het maatregelenpakket voor deze periode (2024+2025) en de hieropvolgende periode (2026+2027) de doelen worden behaald. Voor de meekoppelkansen geldt dat het maatregelenpakket Water en Bodem een bijdrage levert. Voor de doelen die gelden voor de langere termijn geldt dat een eerste stap wordt gezet, maar vaak nog meer onderzoek nodig is om de exacte bijdrage te kunnen kwantificeren. <table><tr><th>Doel</th><th>Doelbereik?</th><th>Hoofdoel of meekoppelkansen</th></tr><tr><td>Areaal opgave per provincie voor nieuw bos (2030), optellend tot 37.400 ha landelijk</td><td>Bijdrage 0.5%</td><td>Meekoppelkansen</td></tr></table>	Doel	Doelbereik?	Hoofdoel of meekoppelkansen	Areaal opgave per provincie voor nieuw bos (2030), optellend tot 37.400 ha landelijk	Bijdrage 0.5%	Meekoppelkansen
Doel	Doelbereik?	Hoofdoel of meekoppelkansen					
Areaal opgave per provincie voor nieuw bos (2030), optellend tot 37.400 ha landelijk	Bijdrage 0.5%	Meekoppelkansen					

	Grondwaterlichamen voldoen aan de norm voor een goede kwantitatieve toestand (2027)	Ja	Hoofddoel
	Hydrologische condities Natura 2000-gebieden op orde	Bijdrage. Kwantitatief moet dit nog worden berekend.	Doel, maar ook doel van maatregelenpakket natuur.
	Concentratie P- en N in grond- en oppervlaktewater voldoen aan de normen (2027)	Ja	Hoofddoel
	Concentratie gewasbeschermingsmiddel en in grond- en oppervlaktewaterlichamen voldoen aan de wettelijke normen (2027)	Ja	Hoofddoel
	10% groenblauwe dooradering in 2050, waarvan de helft in 2030 gerealiseerd is	ca. 5% van de opgave	Meekoppelkans
	Beleid, inrichting en beheer aangepast aan het veranderende klimaat. Schade en ontwrichting van weersextremen zoveel mogelijk beperken.	Bijdrage. Een eerste stap, richting 2050 is meer nodig. Kwantificering moet nog plaats vinden.	Hoofddoel
	Landelijke koolstof[1]vastlegging in minerale landbouwbodems van 0,5 Mton CO ₂ eq. extra t.o.v. basispad KEV 2021 (2030)	Bijdrage. Kwantitatief moet dit nog worden berekend.	Meekoppelkans
Eventuele wijzigingen ten opzichte van gebiedsprogramma	Niet van toepassing.		
Meekoppelkansen	Bijdrage aan biodiversiteit. Landschapskwaliteit. Vitale bodems voor landbouw en natuur. Tegengaan verzilting. Kwantitatief effecten doelbereik niet berekend. Doelbereik ecologische doelen KRW.		

Oplossingsrichtingen, doelbereik en (sociaaleconomische) effecten

Maatregelen en instrumenten	Instrumenten <u>We maken deels gebruik van bestaande instrumenten zoals:</u> DAW. Bestaande regionale samenwerking KRW-landbouw, initiatief en onder regie LTO i.s.m. kadaster, PF en WF GLB-NSP. We benutten het instrumentarium voor diverse regelingen. ANLb. We benutten het instrumentarium voor diverse regelingen. Uitvoeringsmaatregelen. Deze zijn in de beschrijving van het instrumentarium vanuit NPLG ook aangereikt. In de beoordeling van het maatregelenpakket door het rijk is aangegeven een risico te zien in de vermenging van geldstromen. Om dit te voorkomen nemen we beheersmaatregelen; openstellingen etc. vanuit het FPLG worden gescheiden opgestart en er vindt verantwoording plaats over de besteding van de middelen. In de aanpak voorzien we 6 maatregelen/werkpakketten: 1. Opstellen gebiedsplannen (“polderprojecten”) 2. Maatregelen gebiedsplannen (“polderprojecten”) 3. Waterpilots & projecten 4. Generieke aanpak 5. Beheer 6. Kennisontwikkeling, afstemming en integratie Een uitgebreider overzicht van de werkpakketten, welke doelen hiermee worden bediend, welke inzet vanuit de regio zelf al wordt geleverd en welke versterking wenselijk is vanuit het FPLG is opgenomen in bijlage I. Maatregelen die onderdeel uitmaken van de werkpakketten betreffen bijvoorbeeld (niet uitputtend): ○ Opstellen plannen ○ Investerings in duurzame apparatuur landbouwpraktijk (o.a. BOOT-lijst). Zoals: Duurzaam bodembeheer. Precisiebemesting. Precisiedosering gewasbescherming. Weerbare teelten. Mechanische onkruidverwijdering. Niet-kerende grondbewerking. Water vasthouden. Infiltratie. ○ Innovatie bodem, perceelemissie, erfemissie. Samenwerkingsverbanden, kennisdeling. ○ Proeven innovatie waterconservering zand en klei. Daarbij hebben we nadrukkelijk ook aandacht voor het praktijkrijp maken van bewezen concepten en niet alleen het ontwikkelen van nieuwe concepten. Subsidieëring agrarisch natuurbeheer. O.a. randenbeheer. Ecologisch slootschonen. Natuurvriendelijke oevers. Infiltratie. Ruigtes langs beken. Rietzomen. Waterpeilen.
------------------------------------	---

Doelbereik (in verhouding tot het gebiedsprogramma)	Zie onder doelbereik NPLG (tabel 1) en bijlage IV. Onderbouwing doelbereik.
Onderbouwing	Zowel het toetsingsadvies van de ecologische autoriteit als de sociaaleconomische impactanalyse zijn nog niet beschikbaar en daarmee nog niet verwerkt in deze onderbouwing. Het versnellingspakket bestaat uit bestaande, goed werkende instrumenten waarvoor veel draagvlak is in Fryslân. In alle gevallen gaat het om samenwerkingen waarbij wordt gezocht naar meerwaarde voor de natuur, waterkwaliteit en agrarische sector. De sociaaleconomische impact is beperkt, in zoverre dat het om stimuleringsregelingen gaat. Daarnaast vullen we de kennishiaten in waar nodig om tot verdere besluitvorming te komen in de toekomst. Een uitgebreide afweging van alternatieven heeft nog niet plaatsgevonden. Grofweg zijn er twee alternatieven: • Minder of niet werken aan een maatregelenpakket op basis van vrijwilligheid. Dat leidt naar verwachting niet tot doelbereik. • In plaats van vrijwillige maatregelen, inzetten op meer verplichtingen. Op het vlak van mestwetgeving en gewasbeschermingsmiddelen heeft provincie daartoe in veel gevallen geen bevoegdheden. Daarnaast is hier weinig draagvlak voor en hebben deze maatregelen naar verwachting wel een grote sociaaleconomische impact.

Besluitvorming en daarbij betrokken partijen

Beschrijving partijen, rollen en verantwoordelijkheden	<u>Provincie Fryslân</u>. Regie versnellingspakket en aanpak water voor de landbouwsector. Uitvoering van een deel van de KRW-inrichtingsmaatregelen. <u>Wetterskip Fryslân</u>. Regie versnellingspakket en aanpak water voor de landbouwsector. Uitvoering van een deel van de KRW-inrichtingsmaatregelen. <u>LTO-Noord</u>. Trekker voor het DAW-spoor (werkpakket 1, 2 en deels 4). <u>Kadaster</u>. Betrokken bij DAW. <u>Agrarische collectieven</u>. Betrokken bij ANLb (werkpakket 5). <u>Overige agrarische organisaties Fryslân</u>. Betrekken bij werkpakket 6, en 1 t/m 5. <u>Living Lab Fryslân en landbouwadviespool Fryslân</u>. Betrekken bij werkpakket 6.
Afgeronde procedures en besluitvorming	De volgende procedures/besluitvorming is inmiddels afgerond: ○ Vernieuwing samenwerkingsovereenkomst met landbouwsector t.b.v. DAW ○ Strategisch plan GLB-NSP provincie Fryslân
Participatie en betrokkenheid democratische vertegenwoordigingen	Afstemming met stakeholders over het maatregelenpakket heeft plaatsgevonden in het kader van de KRW-nota's (gebiedsproces), het regionaal waterprogramma en waterbeheerprogramma en in het kader van het FPLG. In de voorbereiding van openstellingsbesluiten vindt afstemming met stakeholders plaats, bijvoorbeeld in de vorm van enquêtes. Op basis van de samenwerkingsovereenkomst met de landbouwsector vindt 6-wekelijks overleg plaats (ambtelijk) en halfjaarlijks (bestuurlijk). Werkpakket 1, 2, 3 en 6 betreffen maatregelen die veelal door gebieden zelf worden georganiseerd. Bij een deel van de processen wordt een bestuurlijke stuurgroep georganiseerd. Voor de organisatie van de uitvoering van het FPLG wordt gedacht aan een governance waar de belanghebbende partijen een belangrijke rol hebben. Voornemen is om op Fries en regioniveau een vorm van governance te organiseren, waarin ook afstemming over uitvoering van maatregelpakketten plaatsvindt.

Financiën en risico's

Onderbouwing overheidsbijdrage	Voor doelbereik is een aanvullende inspanning nodig. Daarbij zijn verantwoordelijkheden voor de effecten van de landbouw op de ecologische en chemische waterkwaliteit verdeeld over rijk en regio. O.a. mestbeleid en gewasbeschermingsmiddelen. Met dit maatregelenpakket zetten we in op doelbereik. Regio levert daarbij zelf ook een forse investering; verdere investering door alleen de regio is niet mogelijk binnen beschikbare middelen.
Kostenraming	Zie bijlage VI voor de Excel met een uitgebreide uitwerking en een kostenraming in de vorm van PxO-systematiek. Voorziene baten in de vorm van doorverkoop verworven kosten zijn niet aan de orde. Een risicoreservering voor onvoorziene kosten is niet aan de orde omdat het gaat om diverse stimuleringsregeling waar een plafondbedrag in kan worden gehanteerd. Voor een deel gaat het wel om structurele vergoedingen binnen het ANLb. Deze kosten zijn niet binnen dit maatregelenpakket opgenomen maar vindt u in het maatregelenpakket natuur (boerenlandnatuur). Ook de maatregelen voor het veenweidegebied en de aanpak verdroogde natuur N2000 vindt u in de maatregelenpakketten veenweide respectievelijk natuur.
Dekkingsvoorstel	Er wordt een bijdrage gevraagd vanuit het transitiefonds van EUR 41 mln (20,5 mln voor de periode 2024-2025). Overige bronnen van derden betreffen: EUR 11,3 mln (Europa, GLB) (reeds vastgelegd) EUR 1,45 mln derde partijen KRW (reeds vastgelegd) EUR (1,3 mln) Deltaprogramma Zoetwater. Daarnaast wordt er al ca. 40 mln (provincie en Wetterskip) aan eigen middelen geïnvesteerd in KRW-maatregelen en overige watermaatregelen.
Verhouding tot indicatief budget voor realisatie van het gehele gebiedsprogramma (totaal maatregelpakketten)	De gevraagde bijdrage betreft 0,91% van het totale indicatieve budget voor het gebiedsprogramma FPLG..
Risico's en beheersmaatregelen	Risico 1. De verantwoordelijkheid voor delen van het maatregelpakket wordt overgelaten aan derde partijen. Beheersmaatregel 1.1. Inrichting ambtelijk regieteam en bestuurlijke stuurgroep. Beheersmaatregel 1.2. Jaarlijkse evaluatie Beheersmaatregel 1.3. Verdeling van financiële middelen over meerdere partijen. Risico 2. Uitvoeringscapaciteit.

	Beheersmaatregel 2.1. Zoveel mogelijk gebruik maken van bestaande instrumenten. Beheersmaatregel 2.2. Verdeling van uitvoering over meerdere partijen. Risico 3. Niet de juiste maatregelen worden genomen. Beheersmaatregel 3.1. Inrichten overlegstructuur t.b.v. kennisuitwisseling. Risico 4. Risico op vermenging geldstromen door opplussen bestaande geldstromen Beheersmaatregel 4.1. Openstellingen los van bestaande openstellingen zodat geldstromen apart inzichtelijk kunnen worden gemaakt. Beheersmaatregel 4.2. Nader te maken afspraken met het rijk over verantwoording ingezette middelen.
--	--

Aanpak met planning en mijlpalen

Planning met mijlpalen en afronding	Zie ook plan van aanpak bijlage. Samenwerkingsovereenkomst Q3-4 2023 (afgerond) 1^e Evaluatie Q4 2024 2^e evaluatie Q4 2025 Uitvoering maatregelen start 2024 (begin 1^e openstelling), einde Q4 2027 (2 jaar na laatste openstelling). Er is geen sprake van vergunningverlening of overige wettelijke procedures. Wel worden openstellingsbesluiten juridisch getoetst op bijvoorbeeld de staatssteunprocedures. We maken daarbij gebruik van bestaand instrumentarium.
Gesteld staan voor realisatie	Verantwoordelijkheid voor de uitvoering is verdeeld onder Wetterskip en Provincie. We maken daarbij gebruik van bestaand instrumentarium. Daarbij geldt wel dat er sprake is van een verwachte geringe aanvullende capaciteitsvraag en benodigde organisatie. Hiervoor is een bedrag in de kostenraming opgenomen.

Bijlage I. Plan van aanpak

1. Inleiding

Het Frysk Programma Landelijk gebied geeft invulling aan de diverse doelstellingen voor natuur, water en klimaat in de provincie Fryslân. Onderdeel van deze doelstellingen zijn de doelen voor de Kaderrichtlijn Water. De doelen voor de KRW zijn onder te verdelen in:

- Ecologische doelen voor oppervlaktewater (vis, macrofauna, waterplanten en algen en de ondersteunende parameters zoals nutriënten);
- Chemische doelen voor oppervlaktewater, waaronder voor gewasbeschermingsmiddelen;
- Doelen voor de grondwaterkwaliteit, waaronder nitraat (nitraatrichtlijn);
- De kwantitatieve status voor grondwater, waaronder de Natura2000-gebieden.

De maatregelen die nodig zijn om deze doelen te behalen zijn vastgelegd in de KRW-nota's van Wetterskip Fryslân en Provincie Fryslân. Daarbij is de aanpak van de gebiedsspecifieke verdrogingsproblematiek ondergebracht in de Natura2000-beheerplannen (geen onderdeel van dit versnellingspakket). Daarnaast is de verwachting dat het rijk ook een inspanning op het vlak van nutriënten en bepaalde chemische verontreinigingen (waaronder gewasbeschermingsmiddelen) levert. Dit laatste punt is wel onderdeel van de versnellingsaanpak.

Voor de aanpak van de verdrogingsproblematiek is ook de Kamerbrief 'water en bodem sturend in de ruimtelijke inrichting' (WaBoS) van belang. Een meer integrale en sturende benadering van water en bodem in de gebieden biedt kansen om de hydrologische systeemwerking en de bodemkwaliteit te verbeteren waarmee verdroging wordt tegengegaan en de klimaatbestendigheid van het systeem verbeterd. Het gaat daarbij om de verbetering van de gehele Friese systeemwerking, waar in de Natura2000-aanpak wordt geconcentreerd op de directe omgeving van de natuurgebieden.

In Fryslân is de WaBoS-brief vertaald in de visie 'Fryslân Klimaatbestendig 2050+'. Deze heeft 8 speerpunten, zie de hier navolgende afbeelding.

- 1 Een veerkrachtig bodem en watersysteem, dat een goede basis vormt voor een duurzame zoetwaterbalans in heel Fryslân, dat een omslag mogelijk maakt van water afvoeren naar water vasthouden, en beter kan omgaan met extreme omstandigheden. Daarbij hoort ook dat we leren omgaan met de risico's van wateroverlast en droogte;
- 2 Meer gebiedseigen zoet water beschikbaar (grond- én oppervlaktewater); Het automatisme dat we jaarrond voor waterinlaat kunnen rekenen op het IJsselmeer als onze nationale regenton, kan veranderen. Het is belangrijk hier nu al op te anticiperen, en dat we toewerken naar een provincie waarin we lange periodes met droogte kunnen opvangen;
- 3 Niet afwentelen op toekomstige generaties, op andere gebieden, of van privaat naar publiek en vice versa. Het betekent dat we bij investeringen tijdig en voldoende rekening houden met klimaatverandering;
- 4 De bodemvitaliteit verbetert; we zetten in op herstel, behoud en verbetering van de chemische en biologische bodemkwaliteit; zo bevorderen we het watervasthoudend vermogen en de biodiversiteit;
- 5 De waterkwaliteit verbetert; dit is essentieel voor herstel van natuurwaarden en biodiversiteit, voor de landbouw en voor de recreatie;
- 6 We waarborgen waterveiligheid via het meerlaagsveiligheid-principe (robuuste primaire keringen, toekomstbestendige ruimtelijke inrichting, adequate crisis- en risicomanagement);
- 7 Circulair (CO₂ vastleggen, energietransitie, grondstoffen en materialen);
- 8 Partnerschap, omdat we de uitdagingen alleen samen met alle betrokkenen aan kunnen gaan.

Deze leidende principes zijn opgesteld voor de periode ná 2050, maatregelen voor de kortere termijn worden in lijn hiermee opgesteld.

In de aanpak (maatregelpakket Water en Bodem) voor de versnelling 2024-2025 zetten we in op 'water vasthouden zandgebieden, vergroten zoetwatervoorraad' 'zoetwaterwaterlenzen vergroten in de gebieden met risico op verzilting' en 'zoetwaterbel op de Waddeneilanden versterken'. De maatregelen voor de kortere termijn in het veenweidegebied zijn opgenomen in het maatregelpakket veenweide, waarvoor ook een maatregelpakket is ingediend.

Het Frysk programma landelijk gebied biedt de mogelijkheid de verschillende doelen voor water (en natuur en klimaat) integraal te bedienen. Dit plan van aanpak schetst de aanpak op hoofdlijnen.

2. Doelen

1. **Terugdringen van de nutriëntenbelasting op grond- en oppervlaktewater.** Uit doorrekening van de WuR (Scenariostudie naar doelen en doelrealisatie in het kader van het Nationaal Programma Landelijk Gebied, januari 2023) blijkt dat de reductie-opgave voor nutriënten in grond- en oppervlaktewater met de bestaande wettelijke maatregelen en enkele doorgerekende generieke maatregelen al voor een groot deel, maar niet volledig wordt opgelost. Er is een aanvullende inspanning nodig. In Fryslân is al een pakket bovenwettelijke maatregelen voorgenomen (randenbeheer vanuit het ANLb en samenwerking in het DAW. Inzet op perceel- en erfemissies). De aanpak van dit pakket kan worden versterkt. Een aandachtspunt in de aanpak is het benodigde structurele karakter. Maatregelen om de nutriëntenbelasting vanuit de landbouwsector op grond- en oppervlaktewater te verminderen moeten over het algemeen langere tijd worden vastgehouden om tot optimale effecten te komen.
2. **Terugdringen van de emissie van gewasbeschermingsmiddelen naar grond- en oppervlaktewater.** In grond- en oppervlaktewater meten we overschrijdingen van gewasbeschermingsmiddelen en overige biociden. Een deel van deze stoffen zijn genormeerd onder de KRW. Daarnaast zijn er stoffen die vanuit andere milieuwetgeving zijn genormeerd, die niet rechtstreeks worden getoetst onder de KRW, maar wel doordat ze effect hebben op de ecologische parameters. In Fryslân is al een pakket bovenwettelijke maatregelen voorgenomen (deels vanuit de KRW, en deels vanuit de aanpak op basis van het initiatiefvoorstel gewasbeschermingsmiddelen en overige biociden). Voor doelbereik voorzien we dat een versterking nodig is.
3. **Versterken bodemvitaliteit.** Een gezonde bodem draagt bij aan de reductie van de nutriëntenuitspoeling naar grond- en oppervlaktewater. Daarnaast bevordert het de sponswerking van de ondergrond, waardoor water beter wordt vastgehouden (gaat verdroging en wateroverlast tegen). Een vitalere bodem draagt ook bij aan biodiversiteit. Tenslotte wordt hiermee koolstofvastlegging bewerkstelligt. In Fryslân werken we al aan vitale bodems, onder andere als onderdeel van het KRW-maatregelenpakket. De aanpak is echter nog kleinschalig.
4. **Water vasthouden en conserveren (zand en klei).** Dit is van belang voor het tegengaan van verdroging in de natura2000-gebieden en het afremmen van de verzilting in het kleigebied. Ook draagt het bij aan de optimalisatie van de hydrologische omstandigheden in de beekdalén. Het huidige hydromorfologische functioneren van de beeksystemen is nog niet voldoende om de KRW-doelen te behalen. Het inzetten op water vasthouden en conserveren maakt dat zowel de natuurgebieden als de landbouwgronden minder kwetsbaar worden voor droogte en tekorten aan zoet water. In Fryslân werken we al aan het stimuleren van water vasthouden en conserveren. Daarvoor is onder andere de regeling vanuit het deltaplan zoetwater ingericht. Middels het project 'FRESHM' werken we aan de kartering van de verzilting in de kleischil. De aanpak kan worden versterkt.
5. **Vergroten van de kennisbasis voor toekomstige maatregelenpakketten.** Dit is o.a. van belang om een goed onderbouwde toekomstvisie op te stellen voor het gehele veenweidegebied, waarbij rekening wordt gehouden met opgaven voor een toekomstbestendig watersysteem, duurzame landbouw en herstel van biodiversiteit.
6. **Verbeteren hydrologische condities natura2000-gebieden.** Zie ook het doel water vasthouden en conserveren. De hydrologische condities van de natura2000-gebieden zijn momenteel nog niet op orde. Ook vanuit het maatregelenpakket natuur wordt

hieraan gewerkt. Er is een wisselwerking tussen het maatregelenpakket Water en Bodem (verbetering systeemwerking) en de aanpak van de natuurgebieden (hydrologisch herstel van specifieke gebieden).

7. **Bijdragen aan groenblauwe dooradering en de bossenstrategie.** Dit is niet het hoofddoel van het maatregelenpakket, maar de verschillende maatregelen leveren hier wel een bijdrage aan.
8. **Beleid, inrichting en beheer aangepast aan het veranderende klimaat (2050).** Dit is een route waaraan we voor een langere termijn aan werken. Met dit maatregelenpakket zetten we hierin op de korte termijn (2025-2026) een stap in de goede richting.

3. Aanpak op hoofdlijnen

Onderdeel van de bestaande maatregelenprogramma's zijn bovenwettelijke maatregelen waarmee agrariërs worden gestimuleerd hun bedrijf te verduurzamen (water en waterkwaliteit). Dat is naast de wettelijke, landelijke en Europese sporen zoals de maatregelen vanuit het 7^e NAP en de ecoregeling van het GLB-NSP.

Met deze maatregelen wordt een verdere stap richting verduurzaming gezet, boven op de basiskwaliteit die al vanuit de landelijke en Europese maatregelen wordt nagestreefd. Op hoofdlijnen valt de aanpak uiteen in 3 sporen: 1) kennisontwikkeling, innovatie en kennisdeling; 2) fysieke investeringen en 3) beheer. In Fryslân werken we aan een betere integratie van deze thema's. Het ideaalbeeld is dat kennisontwikkeling zich vertaalt naar fysieke investeringen en natuurvriendelijk beheer, en dat de investeringen goed aansluiten op beheermaatregelen waar nodig. Op dit moment werken we aan een vernieuwing van onze samenwerking met de landbouwsector, waarbij de integratie van de sporen een belangrijk thema is.

Voor de aanpak in Fryslân voorzien we een aanpak in 6 onderdelen.

1. **Opstellen gebiedsplannen ("polderprojecten").** Het eerste betreft het opstellen van gebiedsplannen, de "polderprojecten" voor 6-7 gebieden binnen Friesland. In dit plan worden de doelen voor deze gebieden integraal bediend. Deze polderprojecten worden uitgevoerd onder de vlag van het DAW. Het DAW is een initiatief van LTO Nederland en zij voeren daarmee ook de regie op deze projecten. Als provincie werken we hieraan mee (kennis, facilitering en financiering). De planontwikkeling in deze gebieden leidt uiteindelijk tot een set aan maatregelen (het 'hoe'). Naast de gebiedsplannen onder vlag van het DAW kan de KRW/water ook worden meegenomen in de lopende gebiedsprocessen die vanuit andere opgaven zijn opgestart.
2. **Maatregelen gebiedsplannen ("polderprojecten")** Het tweede werkpakket betreft de uitwerking van de polderprojecten in concrete maatregelen. Ook deze projecten worden uitgevoerd onder vlag van het DAW. De provincie draagt bij in de vorm van kennis, facilitering en financiering (regelingen).
3. **Waterpilots & projecten.** Naast de polderprojecten onder het DAW (onder regie van LTO) kennen we als provincie en Wetterskip ook andere regelingen en projecten waarmee we waterdoelen realiseren. In deze projecten werken we samen met diverse (agrarische en andere) partners. In dit maatregelenpakket zetten we in op: op 'water vasthouden zandgebieden, vergroten zoetwatervoorraad' 'zoetwaterwaterlenzen vergroten in de gebieden met risico op verzilting' en 'zoetwaterbel op de Waddeneilanden versterken' en het versterken van de bodemvitaliteit.
4. **Generieke aanpak.** De generieke aanpak (heel Fryslân) kent regelingen waarmee we duurzaam waterbeheer stimuleren. Dat gaat bijvoorbeeld om bijdragen voor apparatuur voor duurzame grondbewerking of mechanische onkruidverwerking. Dit werkpakket ziet enerzijds op KRW-doelen

(nutriënten, gewasbeschermingsmiddelen) en anderzijds op waterkwantiteitsmaatregelen zoals water vasthouden in de zandgebieden, het vergroten van de zoetwatervoorraad, versterken van zoetwaterlenzen, de zoetwaterbel op de Wadden en het versterken van de bodemvitaliteit.

5. Beheer. (onder andere agrarisch natuurbeheer). In de bestaande maatregelenpakketten zijn hier watermaatregelen opgenomen zoals randenbeheer (aanvullend op de wettelijke verplichtingen), ecologisch slootschonen en diverse watermaatregelen. Deze beheerpakketten worden ontwikkeld en geïmplementeerd in samenwerking met de agrarische collectieven.

6. Kennisontwikkeling, afstemming en integratie. Het is van belang dat er uitwisseling is tussen de verschillende sporen, zodat gebieden integraal worden bediend, beheer en investeringen op elkaar worden afgestemd, ontwikkelde kennis in projecten kan worden ingezet voor regelingen waarmee de goede investeringen worden gedaan. Onderdeel van deze aanpak is een gedetailleerdere bronnenanalyse per deelgebied met analyse van de meest effectieve maatregelen en waar nodig aanvullende metingen en monitoring om deze analyses te ondersteunen. Kennisvragen hiervoor zijn bijvoorbeeld de verdeling tussen erf- en perceelemissies en de verspreidingsroutes van percelen naar grond- en oppervlaktewater. Hierbij wordt teruggekoppeld aan de kennis- en innovatie-agenda. Ook zijn er kennisontwikkelingsprojecten, welke deels onder de vlag van het DAW worden uitgevoerd. Denk bijvoorbeeld aan projecten als BodemAPK, vruchtbare kringloop Noord-Nederland of perceelemissie in de hand (dit betreffen lopende / recent uitgevoerde projecten onder DAW).

In bijlage II is een uitgewerkte versie van de kennis- en innovatieagenda voor thema water opgenomen.

“Polderprojecten”

Vanuit het deltaplan agrarisch waterbeheer (DAW) werken provincie, wetterskip en LTO-Noord samen aan de verbetering van waterkwaliteit door middel van projecten binnen en buiten het GLB-NSP. Voor de periode 2023-2027 hebben we daarvoor ca. 5,7 mln uitgetrokken, waarvan ongeveer de helft bestaat uit provinciale cofinanciering (alleen voor de KRW-doelen). Daarnaast wordt vanuit de provinciale strategie voor het GLB-NSP budget gereserveerd voor waterdoelen, waarbij cofinanciering beschikbaar wordt gesteld door Wetterskip en Provincie. Los van het GLB-NSP wordt er door provincie en Wetterskip een regeling ingericht waarmee water vasthouden op de hogere zandgronden wordt gestimuleerd (1,3 mln euro).

Vanuit het DAW is een gebiedsaanpak agrarisch waterbeheer opgesteld. In dit plan zijn de Friese doelen voor waterkwaliteit en water vertaald naar gebiedsspecifieke doelen. In de komende periode willen we aan de slag in specifieke gebieden (‘polderprojecten’) om de doelen gebiedsspecifiek uit te werken en in samenwerking met de gebieden een uitvoeringsprogramma op te stellen. Hiervoor zijn 8 gebieden geselecteerd waar grote opgaven liggen en waar al initiatieven bestaan. Voor de uitvoering van het uitvoeringsprogramma willen we gebruik maken van de ‘gebiedsmaatregel’ in het GLB-NSP, waarbij boeren een deel van de kosten van de bovenwettelijke maatregelen voor investeringen en beheer vergoed krijgen. De doelen zien niet alléén op waterkwaliteit maar ook op waterconservering en bodemkwaliteit en kennen overlap met de FPLG-doelen.

De kennis die zich in deze projecten ontwikkelt benutten we ook voor bijsturing in de generieke aanpak voor de Friese doelen en de beheermaatregelen.

Vanuit het FPLG willen we vragen om een versterking van de aanpak. We zien in de huidige situatie dat er veel animo is voor de verschillende regelingen en het beschikbare budget over het algemeen limiterend voor de voortgang. Zelf werken we aan een versterking van de aanpak door in onze

samenwerking nadrukkelijk te kijken naar een verbreding van de betrokken partijen; voor voortgang is het nodig dat we een breed bereik hebben met de regelingen en dat de brede vertegenwoordiging van de agrarische sector en de overheden zich gezamenlijk committeren aan de verduurzamingsdoelstellingen. Ook werken we aan een integratie van de thema's waterkwaliteit en waterkwantiteit zodat de waterdoelen in de polderaanpak integraal bediend worden.

Generieke aanpak

Met alleen de polderprojecten zijn we er nog niet; er is een verduurzaming van de gehele sector nodig. Daarom werken we naast de gebiedsgerichte aanpak aan stimuleringsregelingen die de gehele sector bereiken. Binnen de GLB-NSP systematiek wordt een vergoeding van maximaal 40% toegekend voor investeringen in verduurzaming. Ook vanuit de generieke aanpak vragen we om een versterking vanuit het FPLG. Onze ervaringen met de regelingen van de afgelopen jaren laat zien dat het animo voor deelname veel groter is dan de beschikbare budgetten. Zelf werken we hiernaast ook aan de toegankelijkheid van de regelingen. We zien dat we vanwege de hoge uitvoeringskosten van de regelingen de drempelbedragen van de subsidies zo hoog zijn dat de kleinere en middenbedrijven minder worden bereikt met de regelingen.

De maatregelen in de GLB-NSP maatregel fysieke investeringen zijn op dit moment vooral gericht op waterkwaliteit (KRW). We zien hier ook graag een verbreding op de doelen vanuit Fryslân klimaatbestendig 2050+. Vooral de maatregelen: vergroten van de waterberging, water vasthouden en peilverhogingen, versterking van de zoetwaterlenzen en bestrijden van de verdroging.

Beheer (ANLb)

Randenbeheer is, naast de al verplichte bufferstroken, een belangrijke maatregel om de waterkwaliteit te verbeteren. In de huidige GLB-NSP periode heeft de provincie Fryslân hier 8,64 mln voor uitgetrokken (cofinanciering en EU-bijdrage) waarmee we minimaal 3000 km randenbeheer willen realiseren (eenzijdig van de watergang gerekend). In de voorgaande periode was dit nog 500 km. Naast het randenbeheer werken we aan een aantal aanvullende beheerpakketten op klimaat-water, zoals bodemverbetering, natuurvriendelijke oevers, ecologisch slootschonen en waterpeilverhogingen. Voor deze maatregelen is in Fryslân ca. 1 mln. beschikbaar.

Voor een deel van de beheermaatregelen geldt dat er een verbetering van de verbinding tussen investeringen en beheer mogelijk is; hier werken we momenteel aan. Daarnaast is een versterking nodig van de maatregelen in beheer; hier is een veel grotere slag mogelijk dan we momenteel kunnen maken op basis van de beschikbare budgetten. Voor bijvoorbeeld randenbeheer zien we dat het animo onder de agrarische bedrijven veel hoger is dan wij op dit moment kunnen realiseren.

Verdere aandachtspunten zijn:

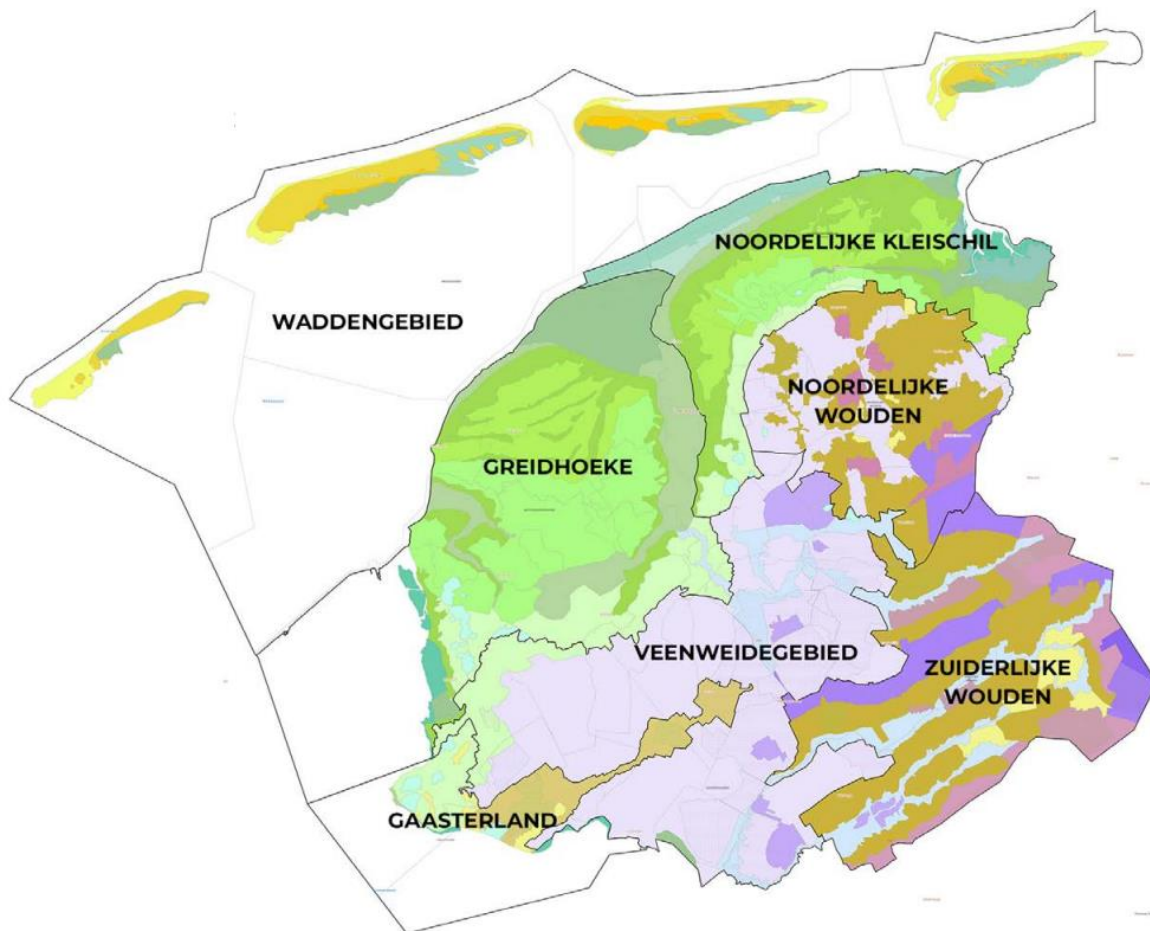
- De termijnen van beheercontracten in relatie tot de effecten en de zekerheid voor agrarische ondernemers. Voor een verbetering van de waterkwaliteit is het nodig dat maatregelen langdurig worden vastgehouden. Zo ontstaat de benodigde duurzame verbetering van het ecosysteem. Daarnaast is het ook voor de agrarische ondernemers van belang of zij met zekerheid hun bedrijfsmodel kunnen inrichten op de verweving van natuur- en landschapsbeheer binnen hun bedrijf.
- De verhouding tussen eenmalige en structurele budgetten. Wanneer eenmalig de ANLb-budgetten flink worden opgehoogd maar geen structurele afspraken worden gemaakt, dreigt de situatie te ontstaan dat provincie Fryslân na afloop van de eenmalige impuls de lasten van structureel beheer niet kan dragen, met als gevolg een achteruitgang.

Bijlage II. Uitgewerkte kennis- en innovatieagenda

Onderwerp	Kennisvragen	Type vraag	Wat loopt er al?	Wat pakken we op vanuit maatregelenpakket Water en Bodem?	Wat pakken we op vanuit andere maatregelenpakketten?
Verdroging natura2000	Handelingsperspectief	Kennis	Onderzoek is deels eerder al uitgevoerd, en deels lopende in het kader van de natura2000-aanpak.	De bijdrage van droogtebestrijding op systeemniveau aan de bestrijding van verdroging in de natuurgebieden.	Aanvullende hydrologische monitoring en de LESA's, waar hydrologie
Verdroging NNN	Handelingsperspectief en aanpak	Kennis	Onderzoek is deels al eerder uitgevoerd en deels lopende.	De bijdrage van droogtebestrijding op systeemniveau aan de bestrijding van verdroging in de natuurgebieden.	
Effecten van grondwateronttrekkingen (kleine en illegale), ontwikkeling beleid.	Wat is het effect en welk beleid is nodig?	Kennis	Onderzoek en beleidsontwikkeling is al opgestart.		Betrekken effecten in de LESA's.
KRW-landbouw: innovatie en kennisontwikkeling emissies nutriënten en gewasbeschermingsmiddelen	Innovaties om de emissies verdergaand terug te dringen. Kennisontwikkeling: welke maatregel is waar en wanneer het meest effectief?	Innovatie, kennis	In het huidige DAW-programma is al aandacht voor innovatie op dit thema. Onderzoek naar effectiviteit maatregelen loopt deels al.	Versnelling en uitbreiding van de innovatie op dit thema.	Ontwikkeling KPI's op dit thema in maatregelenpakket landbouw.
Analyse van ruimtebeslag klimaatadaptatiemaatregelen in het veengebied.	Welke ruimte is nodig voor waterberging? Wat is het effect op de watervraag van deze gebieden?	Kennis	Aanvullend onderzoek op de grondwaterstudie	Onderzoek en uitwerking van hoe deze watervraag en de ruimte voor waterberging ingepast kan worden in gebieden.	In het veenweide-maatregelenpakket werken we aan de wateropgaven op basis van het huidige veenweideprogramma.
Innovatie klimaatadaptatie: pilots en experimenten.	Verziltig en droogte, verminderen afhankelijkheid wateraanvoer.	Innovatie	Bestaande (innovatie) regelingen op verziltig en droogte.	Versnelling en uitbreiding van de innovatie op dit thema.	Onderdeel Wetter en Moar onder maatregelenpakket landbouw stimuleert ook innovaties op dit thema, met name alternatieve verdienmodellen voor de landbouw.
Bodemvitaliteit	Onderzoek naar effectieve maatregelen	Innovatie en kennis	Lopende kennisprogramma's en onderdeel uitwerking provinciaal bodembeleid	Uitbreiding experimenteerruimte	Ontwikkeling KPI's op dit thema in maatregelenpakket landbouw. Bodemgezondheid in relatie tot natuur (kennisagenda natuur). Maatregelenpakket landbouw: innovatie in Wetter en Moar.
Bodemvitaliteit	Huidige toestand bodem en biodiversiteit. Onderzoek om de functies van de bodem in Fryslân vast te stellen.	Kennis	Lopende kennisprogramma's en onderdeel uitwerking provinciaal bodembeleid		
Vergroting inzicht systeemwerking	Wat is het effect van verschillende scenario's (peilbeheer veen en diepe veenpolders, maatregelen op klei en zand) op de werking van de boezem, kwelstromen, voor veen, klei en zand? Effect van een nieuw zeegemaal?	Kennis	Deze vragen zijn deels al onderzocht, deels onderdeel van NBRACER/LN2050/BWL. Effect nieuw zeegemaal wordt onderzocht door Wetterskip Fryslân.	Samenbrengen van de kennis op thema ter onderbouwing van toekomstige beleidskeuzes.	

Vergroting inzicht systeemwerking	Wat is het effect van verschillende scenario's op de waterbeheerkosten?	Kennis	Deze vragen zijn deels al onderzocht, deels onderdeel van NBRACER/LN2050/BWL	Samenbrengen van de kennis op thema ter onderbouwing van toekomstige beleidskeuzes.	
Vergroting inzicht systeemwerking	Wat is de bijdrage van peilopzet in de diepe veenpolders aan het remmen van kwelstromen en welke mate van peilopzet is daarbij nodig? Betrekken kwelstromen naar de Noordoostpolder.	Kennis	Deze vragen zijn deels al onderzocht, deels onderdeel van NBRACER/LN2050/BWL	Samenbrengen van de kennis op thema ter onderbouwing van toekomstige beleidskeuzes.	
Maatschappelijke afweging van keuzes	Welke maatschappelijke kosten en baten zijn er verbonden aan de keuzes in het kader van een klimaatbestendig watersysteem? (o.a. verlies landbouwareaal en economische vitaliteit, biodiversiteit, fundering, infrastructuur, waterbeheerkosten en sociale impact). Verschillen tussen gebieden, sectoren en groepen inwoners.	Kennis	Deze vragen zijn deels ook onderdeel van NBRACER en LN2050, welke recent zijn gestart.	Verdere verdieping op de benoemde kennisvragen. Samenbrengen van de kennis uit de verschillende onderzoekstrajecten ter onderbouwing van toekomstige beleidskeuzes.	
Ontwikkeling alternatieve verdienmodellen	Hoe kan de landbouwsector anticiperen op veranderende omstandigheden als gevolg van een veranderend klimaat (droogte, verzilting, wateroverlast) en een ander waterbeheer?	Innovatie	Deze vragen zijn deels onderdeel van LN2050/. Deels onderdeel veenweide-innovatieprogramma.	Samenbrengen van de kennis op thema ter onderbouwing van toekomstige beleidskeuzes.	Ook deels onderdeel maatregelenpakket veenweide en maatregelenpakket landbouw.
Effect waterkwaliteitsmaatregelen	Hoe ver staan we ten opzichte van doelbereik met de huidige inspanningen, en waar is wat aanvullend nog nodig?	Kennis	Onderzoek door de WuR loopt.	Betrekken uitkomsten in het vervolg: maatregelen in o.a. DAW-spoor voor de waterlichamen die nog niet voldoen.	Ontwikkeling KPI's op thema nutriënten in maatregelenpakket landbouw.
Monitoring effecten waterkwaliteitsmaatregelen	Behoeft aan meer kennis om effecten van landbouw-waterkwaliteitsmaatregelen goed inzichtelijk te maken.	Kennis	Lopende monitoring, o.a. in kader project Sminkefeart.	Meer mogelijkheden om projectgericht te monitoren. Benutten van de resultaten voor bijsturing in vervolgprojecten.	
Analyse voor de Wadden (zoetwaterbellen, effecten diverse mogelijke maatregelen)		Kennis	Onderdeel lopende processen.	Gebruiken voor verdere concretisering van maatregelen in vervolg.	

Bijlage III. Ruimtelijke uitwerking

Afbeelding. Gebiedsindeling FPLG

Gevraagd wordt om een ruimtelijke uitwerking van de maatregelen: welke maatregel vindt waar plaats? In deze bijlage, in de onderstaande tabel gaan we hier op in. In het gebiedsprogramma FPLG is ook een overzicht opgenomen van de gebieden en de gebiedsspecieke opgaven en aanpak.

Er wordt ook gevraagd naar het ruimtebeslag/ruimteclaims van maatregelen, ook in relatie tot beekdalherstel, overgangszones rondom natura2000-gebieden, het ruimtebeslag van de KRW-maatregelen en de ruimte die nodig is voor klimaatadaptatie. In de onderstaande tekst geven we hier een toelichting op.

Beekdalen

In het addendum op het zevende actieprogramma nitraatrichtlijn en in de handreiking NPLG wordt gevraagd om het inrichten van brede bufferzones in de beekdalen om zo de nutriëntenbelasting op beken te verminderen en te werken aan grootschalig beekdalherstel. De problematiek in Friese beekdalen is anders dan in veel andere Nederlandse regio's. Zo voldoen de Friese beken al grotendeels aan de nutriëntendoelstellingen van de KRW en heeft het inrichten van brede bufferstroken rond de beken om de nutriëntenafspoeling te verminderen dan ook niet veel zin. Daarnaast is langs de Friese beken al veel NNN en Natura2000-gebied gelegen. De ecologische waterkwaliteit is nog niet op orde, de knelpunten daarvoor liggen vooral in de hydromorfologische

situatie. Het natuurlijke afvoerpatroon van deze (langzaam) stromende beken is verstoord. In het maatregelenpakket Water en Bodem wordt hier aan gewerkt door te werken aan systeemherstel: meer water vasthouden op de hogere zandgronden en het afremmen van kwelstromen. Vanuit het KRW-programma van de provincie en het Wetterskip Fryslân nemen we bovendien inrichtingsmaatregelen om de hydromorfologie te verbeteren. Om de kwaliteit op lange termijn en robuust te verbeteren is er wel meer nodig en er spelen ook andere opgaven in de beekdalen. Daarom wordt in het gebiedsprogramma FPLG hier straks verdere uitwerking aan gegeven. Dit is echter geen onderdeel van de huidige aanvraag Water en Bodem en kan in een later stadium volgen⁴.

Overgangszones natura2000-gebieden

De handreiking NPLG legt ons een aantal structurerende keuzes voor; de keuze die vraagt om rond Natura2000-gebieden overgangsgebieden aan te wijzen. En een structurerende keuze die vraagt om zorgvuldig om te gaan met landbouwgrond. Op dit moment is, ook vanuit hydrologisch oogpunt, niet duidelijk hoe deze overgangszones ingericht zouden moeten zijn om optimaal bij te dragen aan het herstel van de verdroging in de natura2000-gebieden. Dit is onderdeel van het hydrologisch onderzoek (maatregelenpakket natuur). Daarom is dit op dit moment nog geen onderdeel van het maatregelenpakket Water en Bodem.

Ruimtebeslag van KRW-maatregelen

Inrichtingsmaatregelen voor de KRW zijn geen onderdeel van het maatregelenpakket Water en Bodem. Dit is een taak van Wetterskip en deels ook de provincie Fryslân en wordt vanuit ons staande beleid al uitgevoerd. In de voorwaarden van het transitiefonds is de financiering van dergelijke maatregelen ook uitgesloten. Daarom is dit geen onderdeel van het maatregelenpakket. In het gebiedsprogramma FPLG is wel, conform de handreiking, inzichtelijk gemaakt hoeveel ruimte er nog nodig is voor de uitvoering van inrichtingsmaatregelen. Deze ruimtevraag is beperkt.

Ruimte nodig voor klimaatadaptatie

De ruimte die t/m 2050 nodig is om de gevolgen van het veranderende klimaat op te vangen is afhankelijk van de wijze waarop het waterbeheer van de toekomst wordt vormgegeven. De benodigde ruimte die bij verschillende scenario's nodig is, wordt momenteel nog inzichtelijk gemaakt. Deze vragen zijn deels onderdeel van maatregelenpakket 6 (kennis).

⁴ Voor het behalen van de KRW-doelen is het niet noodzakelijk dat deze overkoepelende aanpak nu wordt opgestart.

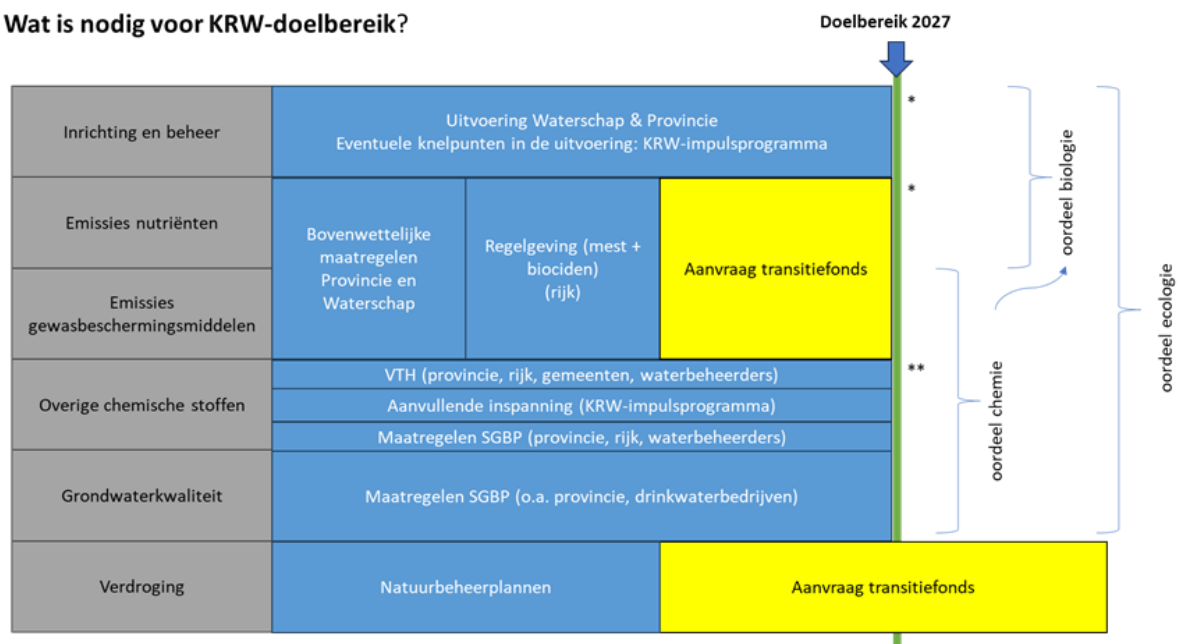
Gebied	1. Opstellen gebiedsplannen	2. Maatregelen gebiedsplannen.	3. Water- en bodempilots en projecten	4. Generieke aanpak	5. Beheer	6. Kennisuitwisseling, afstemming en integratie
Waddengebied	Nieuw te ontwikkelen. Nadruk op nutriënten, zoetwaterbeschikbaarheid, verzilting.	Nieuw te ontwikkelen. Nadruk op nutriënten, zoetwaterbeschikbaarheid, verzilting.	Pilots met maatregelen waterbeschikbaarheid en behoud zoetwaterbel.			Innovatie nutriënten. Innovatie verzilting. Analyse verdere mogelijke maatregelen.
Greidhoeke	Nieuw te ontwikkelen. Nadruk op nutriënten, zoetwaterbeschikbaarheid, verzilting, waterberging, gewasbeschermingsmiddelen, bodemvitaliteit.	Nieuw te ontwikkelen. Nadruk op nutriënten, zoetwaterbeschikbaarheid, verzilting, waterberging, gewasbeschermingsmiddelen, bodemvitaliteit.	Pilots met maatregelen verzilting. Regeling waterberging. Pilots bodemmaatregelen.	Regeling vermindering gewasbeschermingsmiddelengebruik en nutriënten.	KRW-randenbeheer en overige ANLb-watermaatregelen.	Innovatie nutriënten en gewasbeschermingsmiddelen. Innovatie verzilting.
Noordelijke kleischil	Nieuw te ontwikkelen. Nadruk op gewasbeschermingsmiddelen, waterberging, zoetwaterbeschikbaarheid, verzilting, waterberging, bodemvitaliteit.	Nieuw te ontwikkelen. Nadruk op gewasbeschermingsmiddelen, waterberging, zoetwaterbeschikbaarheid, verzilting, waterberging, bodemvitaliteit.	Pilots met maatregelen verzilting. Regeling waterberging. Pilots bodemmaatregelen.	Regeling vermindering gewasbeschermingsmiddelengebruik.	KRW-randenbeheer en overige ANLb-watermaatregelen.	Innovatie gewasbeschermingsmiddelen. Innovatie verzilting.
Noordelijke wouden	Nieuw te ontwikkelen. Nadruk op droogte, waterbeschikbaarheid, nutriënten, bodemvitaliteit. Gebiedsproces in opstart.	Nieuw te ontwikkelen. Nadruk op droogte, waterbeschikbaarheid, nutriënten, bodemvitaliteit.	Regeling droogte. Pilots alternatieve maatregelen droogte. Pilots bodemmaatregelen.	Regeling vermindering emissie nutriënten	KRW-randenbeheer en overige ANLb-watermaatregelen.	Kennisontwikkeling droogte & verdroging. Innovatie nutriënten. Innovatie droogte.
Zuidelijke wouden	Lopend: Compagnonsvaarten. Nadruk op droogte, waterbeschikbaarheid, nutriënten, bodemvitaliteit. Gebiedsproces in opstart.	Lopend: Compagnonsvaarten. Nadruk op droogte, waterbeschikbaarheid, nutriënten, bodemvitaliteit.	Regeling droogte. Pilots alternatieve maatregelen droogte. Pilots bodemmaatregelen.	Regeling droogte.	KRW-randenbeheer en overige ANLb-watermaatregelen.	Kennisontwikkeling droogte & verdroging. Innovatie nutriënten. Innovatie droogte.
Veenweidegebied	Nieuw te ontwikkelen. Nadruk op nutriënten, bodemdaling tegengaan, waterbeschikbaarheid, waterberging.	Nieuw te ontwikkelen. Nadruk op nutriënten, bodemdaling tegengaan, waterbeschikbaarheid, waterberging.	Innovatieve oplossingen tegengaan bodemdaling. Pilots bodemmaatregelen.	Regeling vermindering emissie nutriënten	KRW-randenbeheer en overige ANLb-watermaatregelen.	Innovatie nutriënten. Innovatie droogte.
Gaasterland	Lopend: Sminkefeart. Nadruk op gewasbeschermingsmiddelen, droogte, waterbeschikbaarheid.	Lopend: Sminkefeart. Nadruk op gewasbeschermingsmiddelen, droogte, waterbeschikbaarheid.	Regeling droogte. Pilots alternatieve maatregelen droogte. Pilots bodemmaatregelen.	Regeling vermindering gewasbeschermingsmiddelengebruik.	KRW-randenbeheer en overige ANLb-watermaatregelen.	Innovatie gewasbeschermingsmiddelen.
Overige opmerkingen	Zie ook gebiedsplan agrarisch waterbeheer voor gebiedsspecifieke uitwerking doelen.	Zie ook gebiedsplan agrarisch waterbeheer voor gebiedsspecifieke uitwerking doelen.	Overige maatregelen voor de hele provincie relevant.	Regelingen beschikbaar hele provincie (overal goed) met specifieke aandachtsgebieden.		Overige kennis- en innovatievragen voor de hele provincie relevant.

Bijlage IV. Onderbouwing doelbereik

In deze bijlage wordt per NPLG-doel aangegeven hoe en in welke mate het maatregelenpakket Water en Bodem bijdraagt aan het behalen van deze doelen. Kwantitatief waar dat kan, maar in sommige gevallen is hier eerst meer onderzoek voor nodig. Dan geven we aan waar dit onderzoek is belegd.

Voor specifiek de KRW is de vraag gesteld hoe de maatregelen bijdragen aan KRW-doelbereik en waarom specifiek deze maatregelen hiervoor nodig zijn. Aan de hand van onderstaand schema leggen we dit uit, voordat we verder in gaan op de NPLG-doelen.

Wat is nodig voor KRW-doelbereik?

* bij deze doelen / maatregelen is sprake van na-ijleffecten. Wordt er bijvoorbeeld ingegrepen op de mesthuishouding, dan kan het langere tijd duren (vanwege bijvoorbeeld verzadigde percelen) voordat de emissie naar oppervlaktewater daalt (jaren tot decennia). Na het uitvoeren van een inrichtingsmaatregel kan het enige tijd **(ca. 5-20 jaar) duren** voordat zich een nieuw ecologisch evenwicht instelt. Dit moet worden verdisconteerd in de uitzonderingsmogelijkheden die de KRW biedt (natuurlijke omstandigheden).

** bij chemische stoffen is óók sprake van stoffen waarvoor alle maatregelen zijn genomen, maar die vanwege de persistentie (langzame afbreekbaarheid) nog lange tijd aanwezig zijn in het milieu. Dit noemen we ubiquitaire stoffen. Deze stoffen zullen niet voldoen in 2027, dat is technisch onhaalbaar. Ook hiervoor geldt dat er gebruik gemaakt zal moeten worden van een uitzonderingsmogelijkheid in de KRW.

De KRW-doelen in Fryslân zijn afgeleid op basis van de handreiking KRW-doelen: [Handreiking KRW-doelen | STOWA](#)

Voor de chemische doelen betekent dit dat de Europees en landelijk bepaalde normstelling wordt gehanteerd. Voor de ecologische doelen betekent dit dat er wordt uitgegaan van de huidige toestand, vermeerderd met de effecten van alle maatregelen die nog genomen kunnen worden om

de ecologische kwaliteit te verbeteren. Om deze doelen te behalen zijn vervolgens maatregelen nodig op de volgende sporen:

1. Inrichtings- en beheermaatregelen in het watersysteem. Deze maatregelen zijn opgenomen in het SGBP. De uitvoering ligt vooral bij het waterschap en de provincie. Op basis van de voorwaarden van het transitiefonds is de financiering van deze maatregelen uitgesloten voor de PPLG's. Voor onze provincie en het waterschap is er nog wel een gebrek aan financiële dekking voor een (steeds kleiner wordend) deel van de maatregelen. Oplossingen voor knelpunten in de tijdige uitvoering van deze maatregelen – zoals financiering, traag verlopende gebiedsprocessen en knelpunten in de vergunningverlening – zijn onderdeel van het landelijke KRW-impulsprogramma.
2. Emissies van nutriënten. Hiervoor zijn verantwoordelijkheden verdeeld over rijk en regio. Provincie en Waterschap leveren al een inspanning voor de bovenwettelijke maatregelen. Het rijk heeft generieke regelgeving opgesteld. Met deze maatregelen lijken de doelen voor Fryslân in zicht te komen, maar nog net niet te worden bereikt. De aanvraag in het transitiefonds gaat over het dichten van dit gat. We denken dat dit met de voorgestelde maatregelen haalbaar is.
3. Emissies van gewasbeschermingsmiddelen. Hiervoor geldt hetzelfde als voor de nutriënten.
4. Overige chemische stoffen (prioritair en specifiek verontreinigende stoffen). Deze maatregelen zijn geen onderdeel van de aanvraag voor het transitiefonds omdat ze gaan over met name emissies vanuit industrie en consumenten. De maatregelen hiervoor zijn deels onderdeel van de SGBP's, deels onderdeel van een sterkere inzet in het VTH-stelsel. Daarnaast wordt onder het KRW-impulsprogramma onderzocht welke aanvullende inspanning door het rijk en door de regio nog kan worden geleverd. In Fryslân is het aantal normoverschrijdingen van niet-ubiquitaire stoffen beperkt.
5. De maatregelen voor de bescherming van de grondwaterkwaliteit zijn onderdeel van het SGBP. In Fryslân worden deze doelen al behaald.

De verdroogde Natura2000-gebieden. De aanpak hiervan is onderdeel van staand beleid, een versnelling en versterking van de aanpak onderdeel van het maatregelenpakket natuur. De maatregelen in het maatregelenpakket Water en Bodem dragen hieraan bij. Voor deze doelen geldt dat ze wel in de KRW worden getoetst (deeltoets) maar niet mee worden genomen in het overall toestandsoordeel voor 2027. Legenda doelbereik: groen: doelbereik. Geel: bijdrage aan doelbereik. Grijs: bijdrage aan doelbereik, maar meer onderzoek nodig om de effecten te kwantificeren.

1. Areaal opgave per provincie voor nieuw bos (2030), optellend tot 37.400 ha landelijk

Belegd in werkpakket	5. Beheer
Doel	538 ha (nieuw bos) – zie tabel in FPLG
Te realiseren hoeveelheid	2 hectare
Doelbereik?	Het maatregelenpakket vult slechts een klein deel van de opgave in (ca. 0,5%), maar dit is dan ook niet het primaire doel van het maatregelenpakket Water en Bodem, maar een meekoppelkans.
Hoe?	Langs de Friese beken is nog een KRW-opgave om meer beschaduwning en ruigtes op de oevers te realiseren. Dat draagt bij aan het ecologisch functioneren van de beeksystemen en daarmee aan de KRW-doelen. Dit kan worden bereikt door een ander beheer op agrarische percelen langs de beken, hiervoor is een beheerpakket onder het ANLb beschikbaar.
Onderbouwing	Voor de uitwerking van de maatregel zie de rapportage 'kleinschalige hydromorfologische herstelmaatregelen Friese beken'.

2. Grondwaterlichamen voldoen aan de norm voor een goede kwantitatieve toestand (2027)

Belegd in werkpakket	1. Opstellen gebiedsplannen. 2. Maatregelen gebiedsplannen. 3. Water- en bodempilots & projecten. 4. Generieke aanpak water en bodem 5. Beheer 6. Kennisontwikkeling, afstemming en integratie
Doel	100% op orde
Te realiseren hoeveelheid	100% op orde
Doelbereik?	Ja.
Hoe?	In de huidige situatie wordt dit doel in Fryslân al gehaald, onze grondwaterlichamen voldoen al aan de norm voor een goede kwantitatieve toestand. Naar verwachting is dit in 2027 ook nog het geval. De verandering van ons klimaat is wel een bedreiging voor dit doel op de langere termijn. Daarom zijn maatregelen nodig om deze effecten tegen te gaan.
Onderbouwing	Of de maatregelen die nu zijn voorgesteld voldoende zijn om ook op langere termijn te voldoen aan de 'norm voor een goede kwantitatieve toestand' vraagt nog om nadere uitwerking. Op basis van de huidige uitwerking (zie de KRW-factsheets van de grondwaterlichamen KRW-factsheets Het Waterkwaliteitsportaal) zijn ze wel voldoende om op de korte termijn te voldoen. De nadere uitwerking is onderdeel van de kennis- en innovatieagenda.

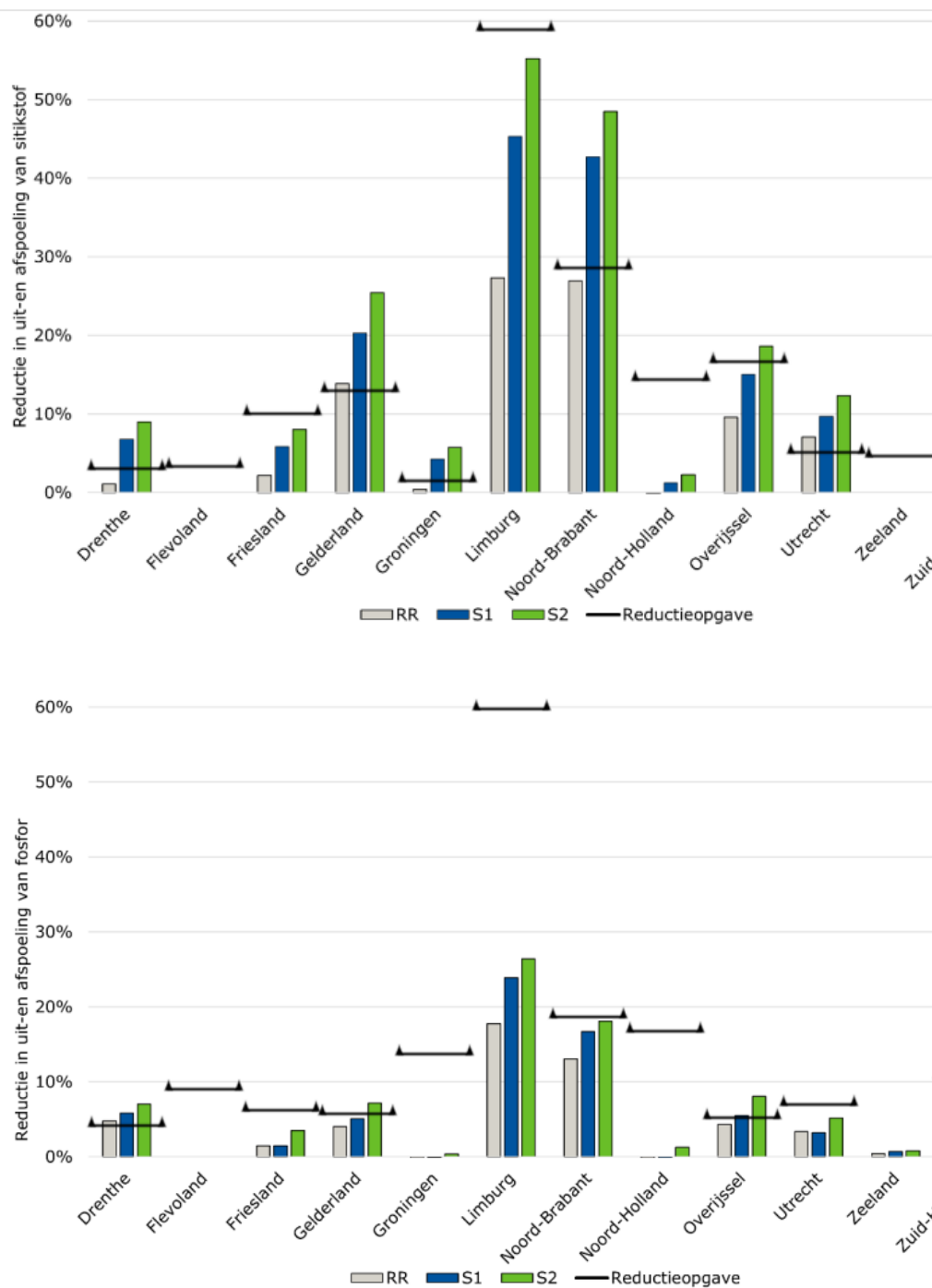
3. Hydrologische condities Natura 2000-gebieden op orde

Belegd in werkpakket	1. Opstellen gebiedsplannen. 2. Maatregelen gebiedsplannen. 3. Water- en bodempilots & projecten. 4. Generieke aanpak water en bodem 6. Kennisontwikkeling, afstemming en integratie
Doel	100%
Te realiseren hoeveelheid	Onbekend
Doelbereik?	Het maatregelenpakket Water en Bodem draagt bij aan dit doel, maar de mate waarin is op dit moment nog niet kwantitatief inzichtelijk.
Hoe?	Vanuit het maatregelenpakket Water en Bodem werken we op systeemniveau aan het verbeteren van de hydrologische situatie: meer water vasthouden, meer gebiedseigen water benutten, meer infiltratie en zo het tegengaan van de effecten van droogte voor de landbouw en de natuur. Vanuit het maatregelenpakket natuur werken we vanuit de specifieke Natura2000-gebieden aan het bestrijden van verdroging met concrete maatregelen binnen en rondom de Natura2000-gebieden. Voor beide sporen geldt dat meer specifiek onderzoek nodig is naar enerzijds het handelingsperspectief en anderzijds de kwantificering van de effecten van maatregelen. Bovendien is er kennisuitwisseling tussen deze sporen nodig om te komen tot de meest optimale mix van maatregelen.

Onderbouwing	De kwantificering van de effecten is nadrukkelijk onderdeel van de kennisontwikkeling in het maatregelenpakket Water en Bodem en in het maatregelenpakket natuur.
--------------	---

4. Concentratie P- en N in grond- en oppervlaktewater voldoen aan de normen (2027)

Belegd in werkpakket	1. Opstellen gebiedsplannen. 2. Maatregelen gebiedsplannen. 4. Generieke aanpak water en bodem 5. Beheer 6. Kennisontwikkeling, afstemming en integratie
Doel	100%
Te realiseren hoeveelheid	100%
Doelbereik?	De verwachting is dat we met de maatregelenpakketten de doelen gaan halen.
Hoe?	Op niveau van heel Fryslân is gemiddeld nog ca. 10% reductie nodig van de nutriëntenconcentraties in oppervlaktewater. Met de in gang gezette landelijke regelgeving, waaronder verplichte bufferstroken, blijkt uit doorrekening van de WuR een effect van 6-7% emissiereductie. In grondwater voldoen we al aan de normen. Maatregelen dragen dan vooral bij aan het op langere termijn vasthouden van dit doelbereik. Vanuit het maatregelenpakket Water en Bodem zetten we aanvullend in op het realiseren van deze doelen, onder andere door KRW-randenbeheer en door gebiedsgericht te werk te gaan met investeringen en beheermaatregelen waarmee de emissies van P, N en gewasbeschermingsmiddelen verder naar beneden wordt gebracht.
Onderbouwing	In een scenariostudie van de WuR zijn de effecten van de landelijke maatregelen berekend voor de Friese situatie (gemiddeld). De onderstaande afbeeldingen laten hiervan de resultaten zien. Dit is nog niet op het niveau van de individuele waterlichamen, en dat inzicht is wel nodig om te kunnen bepalen of de maatregelen ook op waterlichaamniveau voldoende effect hebben. Op dit moment voert de WuR in opdracht van Wetterskip Fryslân een onderzoek uit naar dit vraagstuk. De resultaten hiervan worden in maart 2024 verwacht. Vervolgens rekenen ze de effecten uit van de voorgenomen maatregelen in het FPLG en overige bovenwettelijke sporen. De resultaten hiervan worden in de zomer 2024 verwacht. Als er voor specifieke waterlichamen vervolgens nog een doelgat bestaat, onderzoeken we welke maatregelen hier nog effectief kunnen zijn en integreren we deze in het maatregelenprogramma. Dat kan door bijsturing in het huidige maatregelenpakket (2024-2025, welke maatregel waar) of door een aanvullende inzet in een specifieke regio voor de tweede aanvraag (2026-2027). <i>Afbeelding. Scenariostudie naar doelen en doelrealisatie in het kader van het Nationaal Programma Landelijk Gebied Een integrale verkenning van regionale water-, klimaat- en stikstofdoelen en maatregelen in de landbouw</i>

De onderstaande tabel geeft voor één van de maatregelen (KRW-randenbeheer, werkpakket 5) een berekening van de effectiviteit bij volledige inzet, op basis van de regionale pilot kennisimpuls Rijn-Noord (WuR, Deltares en NMI). De Friese boezem is in deze tabel het Friese waterlichaam.

*Afbeelding. Berekende effecten randenbeheer voor verschillende deelgebieden
(Bron: regionale pilot kennisimpuls Rijn-Noord)*

Tabel 31 Reductie percentages in oppervlaktewater van de balansgebieden (zie Figuur 2-19) voor totaal stikstof en fosfaat ten opzichte van de referentiesituatie (gemiddeld over de simulatieperiode 2013-2017).

Balansgebied	gem. reductie N	gem. reductie P
Dollard boezem	-3.8%	-2.1%
Drentse Aa	-1.5%	-3.2%
Drentse Kanalen	-4.4%	-3.3%
Duurswold	-2.5%	-2.4%
Eelder-peizerdiep	-3.8%	-11.5%
Eems boezem	-4.3%	-2.5%
Electraschil_1	-1.4%	-1.0%
Electraschil_2	-1.8%	-0.9%
Electraschil_3	-3.5%	-3.0%
Fivelingo boezem	-1.3%	-1.0%
Friese Boezem	-4.9%	-4.5%
Lauwersmeer	-4.1%	-3.7%
Rozema	-11.0%	-7.9%
Spijksterpompen	-1.0%	-0.9%

5. Concentratie gewasbeschermingsmiddelen in grond- en oppervlaktewaterlichamen voldoen aan de wettelijke normen (2027)

Belegd in werkpakket	1. Opstellen gebiedsplannen. 2. Maatregelen gebiedsplannen. 4. Generieke aanpak water en bodem 5. Beheer 6. Kennisontwikkeling, afstemming en integratie
Doel	100%
Te realiseren hoeveelheid	100%
Doelbereik?	Ja
Hoe?	Voor specifieke gebieden hebben we inzichtelijk waar we de meeste normoverschrijdingen van gewasbeschermingsmiddelen en overige biociden vinden in grond- en oppervlaktewater. Deze worden als integraal doel meegenomen in de gebiedsplannen. In de generieke aanpak stimuleren we in bredere zin de inzet van technieken waarmee het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen wordt gereduceerd of technieken waarbij geen gewasbeschermingsmiddelen nodig zijn (bijvoorbeeld: mechanische onkruidbestrijding).
Onderbouwing	Op dit moment spant het erom, of we de KRW-doelen voor gewasbeschermingsmiddelen in grond- en oppervlaktewater gaan halen. In 2023 troffen we géén gewasbeschermingsmiddelen meer boven de normen aan in de KRW-meetpunten. In voorgaande jaren troffen we voor enkele waterlichamen, voor enkele stoffen wel normoverschrijdingen aan. In de komende jaren kan dat uiteraard ook nog wel het geval zijn. Daarnaast treffen we buiten de KRW-waterlichamen (in grond- en oppervlaktewater) soms gewasbeschermingsmiddelen en overige biociden aan. Met een aanvullende inzet vanuit het maatregelenpakket Water en Bodem verwachten we aan de KRW-normering te voldoen (specifieke stoffen in specifieke waterlichamen). De bredere problematiek van gewasbeschermingsmiddelen, ook in de kleinere watergangen en in het ondiepe grondwater, vraagt naar verwachting een langduriger inzet.

6. 10% groenblauwe dooradering in 2050, waarvan de helft in 2030 gerealiseerd is

Belegd in werkpakket	2. Maatregelen gebiedsplannen. 3. Water- en bodempilots & projecten. 4. Generieke aanpak water en bodem 5. Beheer
Doel	10% van het gebied
Te realiseren hoeveelheid	Minimaal 0,5% door de realisatie van KRW-randenbeheer (werkpakket 5). Werkpakket 2 en 4 hebben een nog nader te kwantificeren percentage.
Doelbereik?	Minimaal 5% van de opgave voor groenblauwe dooradering kan met dit werkpakket worden ingevuld.
Hoe?	In werkpakket 5 (beheer) wordt ingezet op KRW-randenbeheer.
Onderbouwing	Daarvoor zetten we in op een realisatie van 1500 ha randenbeheer en

	ca. 1000-1500 ha overige ANLb-maatregelen water. Daarmee kan ongeveer 5% van de totale opgave voor groenblauwe dooradering worden ingevuld (2024-2025). Hiervoor is het wel van belang dat het maatregelenpakket natuur, inclusief het deel boerenlandnatuur, met beheermaatregelen doorgang vindt. In het werkpakket 2, maatregelen gebiedsplannen, worden maatregelen uitgevoerd die ten goede komen aan waterdoelen zoals het verminderen van de emissies van gewasbeschermingsmiddelen en nutriënten, natuurvriendelijker beheer en onderhoud en een klimaatrobuuster watersysteem. In de praktische uitwerking kan dat ook betekenen dat bijvoorbeeld natuurvriendelijker oevers worden aangelegd, sloten worden verbreed – waterberging - en natuurvriendelijker worden beheerd en ingericht en de kwaliteit van bestaande sloten verbeterd. Voor dit werkpakket geldt echter dat de doelen op gebiedsniveau zijn uitgewerkt en nog niet zijn vertaald naar concrete maatregelen en uitvoering. Dit moet immers in de gebiedsprocessen zelf nog plaatsvinden. Daardoor is de mate waarin dit werkpakket bijdraagt aan de realisatie van groenblauwe dooradering nog niet kwantitatief weer te geven. Voor werkpakket 3 geldt hetzelfde. Onderdeel van dit maatregelenpakket is bijvoorbeeld het stimuleren van water vasthouden op de hogere zandgronden, dat kan onder andere door het verhogen van slootbodems en het vasthouden van water door het plaatsen van stuwen. Mits op natuurvriendelijke wijze uitgevoerd kan dit bijdragen aan het versterken van de groenblauwe dooradering. De uitwerking op perceelniveau moet nog plaatsvinden en is ook afhankelijk van deelnemers aan de voorziene regelingen. Daarmee is de mate waarin dit werkpakket bijdraagt aan de realisatie van groenblauwe dooradering nog niet kwantitatief weer te geven. De generieke regelingen (werkpakket 4) leiden tot verbetering van de oppervlaktewaterkwaliteit, bodemkwaliteit en waterhuishouding. Het is nog onduidelijk of in kwaliteit verbeterde waterlopen straks ook meetellen in deze groenblauwe dooradering.
--	---

7. Beleid, inrichting en beheer aangepast aan het veranderende klimaat. Schade en ontwrichting van weersextremen zoveel mogelijk beperken.

Belegd in werkpakket	3. Water- en bodempilots & projecten. 4. Generieke aanpak water en bodem 6. Kennisontwikkeling, afstemming en integratie
Doel	Dit doel is nog niet kwantitatief geformuleerd.
Te realiseren hoeveelheid	Onbekend
Doelbereik?	Het maatregelenpakket Water en Bodem draagt bij aan dit doel, maar de mate waarin is op dit moment nog niet kwantitatief inzichtelijk.
Hoe?	In het werkpakket 3 wordt ingezet op regelingen waarmee een klimaatrobuust gebruik van het watersysteem zoveel mogelijk wordt gestimuleerd. Het gaat dan om maatregelen waarmee de

	bodemkwaliteit wordt verbeterd (o.a. verbetering van het organisch stofgehalte en vermindering van het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen), de sponswerking van de bodem wordt verbeterd, water wordt vastgehouden om zo droogte te bestrijden, verzilting wordt tegengegaan en het benutten van gebiedseigen water wordt gestimuleerd.
Onderbouwing	In dit stadium, voor het eerste maatregelenpakket Water en Bodem, moet dit worden gezien als een stap in de goede richting. Voor een zorgvuldige onderbouwing van hoeveel ruimte nodig is en welke mate van inzet van maatregelen uiteindelijk nodig is om in 2050 het watersysteem klimaatrobust te kunnen noemen is onderbouwing en onderzoek nodig. Dat is onderdeel van de kennis- en innovatieagenda, waarop we ook in dit maatregelenpakket in zetten. Het is echter van belang dat de eerste stappen op basis van wat nu al bekend is worden gezet.

8. Landelijke koolstofvastlegging in minerale landbouwbodems van 0,5 Mton CO₂ eq. extra t.o.v. basispad KEV 2021 (2030)

Belegd in werkpakket	3. Water- en bodempilots & projecten. 4. Generieke aanpak water en bodem 6. Kennisontwikkeling, afstemming en integratie
Doel	Landelijk 0,5 Mton CO ₂ eq extra t.o.v. basispad KEV 2021 (2030)
Te realiseren hoeveelheid	Onbekend
Doelbereik?	Maatregelen die bijdragen aan een betere bodemgezondheid dragen bij aan de realisatie van dit doel.
Hoe?	O.a. het verhogen van het organische stofgehalte in de bodem draagt bij aan dit doel.
Onderbouwing	Dit maatregelenpakket is een eerste stap in het werken aan gezondere bodems (naast wat er al loopt). In de komende periode werkt de provincie Fryslân nog aan haar bodembeleid. De kwantificering van zowel de maatregelen als het effect op de doelen moet nog plaatsvinden. Dit kan in een volgende aanvraag duidelijker en uitgebreider mee worden genomen.

Bijlage V. Samenhang met gebiedsprogramma en overige maatregelpakketten

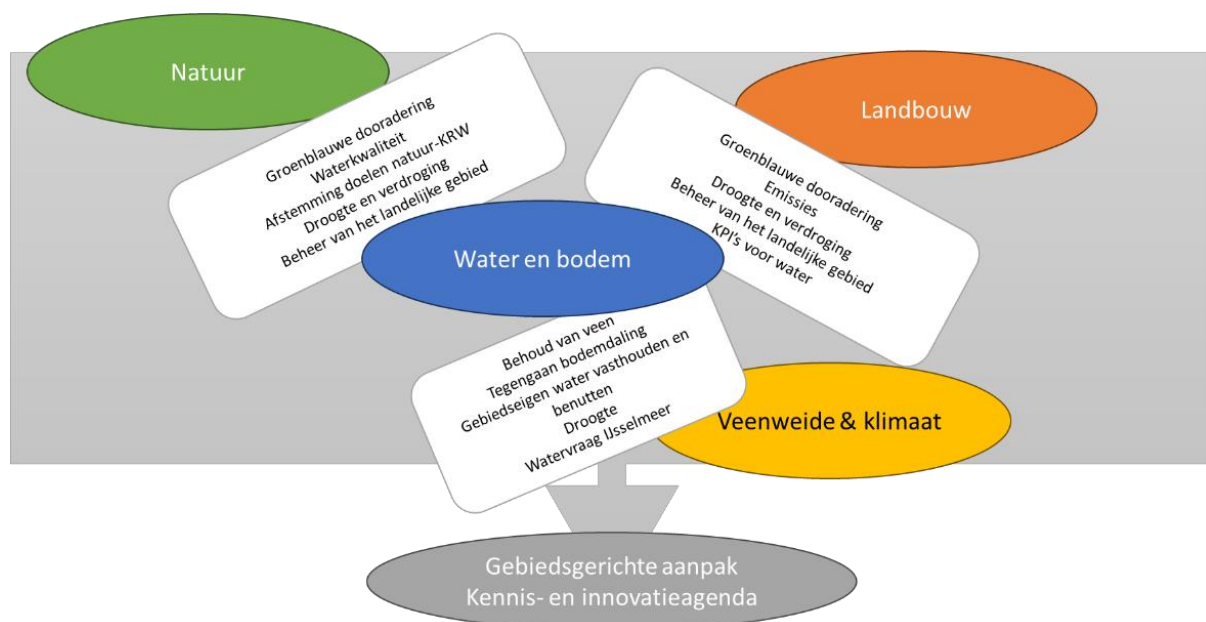
Gebiedsprocessen

De uitvoering van het FPLG vindt straks plaats in de vorm van gebiedsprocessen. Soms start een gebiedsproces vanuit de water- en bodemopgaven. Soms start een maatregelpakket vanuit een andere opgave, zoals vanuit de Natura2000-gebieden. Soms is er sprake van een lopend gebiedsproces waar gaandeweg de doelen vanuit het FPLG worden toegevoegd. Het is echter altijd de bedoeling in dergelijke gebiedsprocessen de doelen zo integraal mogelijk op te pakken, zodat maatregelen elkaar niet tegenwerken (bijvoorbeeld: afwenteling van een emissie naar een ander milieucompartiment) en zodat zo efficiënt mogelijk kan worden gewerkt en ruimteclaims worden beperkt.

De wijze waarop we in de gebiedsprocessen aan de slag gaan, de governance en organisatiestructuur staat beschreven in het (vernieuwde) gebiedsprogramma FPLG. Het maatregelpakket Water en Bodem sluit daarbij aan. In het maatregelpakket voorzien we de start van gebiedsprocessen; deels zijn dat gebiedsprocessen die nieuw worden opgestart omdat hier een specifieke opgave ligt, deels zijn dat lopende gebiedsprocessen waar we de water- en bodemopgaven beter in onder willen brengen.

Daarvoor is het nodig dat we de water- en bodemopgaven per deelgebied goed inzichtelijk hebben. In bijlage III vindt u hier een uitwerking van. Een verdere uitwerking kan ook worden gevonden in het GAW (gebiedsaanpak agrarisch waterbeheer); dit betreft met name een invulling voor werkpakket 1 en 2. Daarnaast zijn in het (vernieuwde) gebiedsprogramma FPLG zelf de doelen per gebied verder uitgewerkt.

Sommige opgaven gelden voor de hele provincie. Denk bijvoorbeeld aan het terugdringen van het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen en overige biociden. Deze maatregelen

Samenhang maatregelenpakket en gebiedsprogramma

In het gebiedsprogramma FPLG worden de verschillende doelen voor water en bodem uitgewerkt naar specifieke gebieden en wordt een aanpak geschetst waarmee wordt gewerkt aan het behalen van deze doelen. Deze doelen zien op verschillende tijdslijnen; 2027 voor de KRW; 2030 en 2050 voor andere doelen.

De huidige aanvraag rijksbijdrage voor beslissing tot start realisatie, maatregelenpakket 2. Water en Bodem ziet op een eerste stap voor het realiseren van deze doelen. De planning voor het behalen voor de KRW-doelen is dichtbij en krap en maatregelen zijn al in vergaande mate uitgewerkt. In het maatregelenpakket ligt daarom hier ook een grote nadruk op. Voor andere doelen, zoals het klimaatrobuuste watersysteem en de verbetering van de bodemgezondheid (incl. koolstofvastlegging) geldt dat doelen en planning op een langere termijn zien. Soms is meer onderzoek nodig. En soms een maatschappelijke dialoog omdat maatregelen een grote impact kunnen hebben op de Friese maatschappij. Het maatregelenpakket Water en Bodem vult dan de eerste stappen (bovenop wat al loopt vanuit staand beleid) in. Er wordt geëxperimenteerd met nieuwe oplossingen en bestaande oplossingen worden verder uitgerold. Daarnaast worden de kennislacunes verdergaand ingevuld, zodat ook in de volgende maatregelenpakketten steeds een verdere stap kan worden gezet.

	Waterkwaliteit	Klimaatrobuust watersysteem	Bodem	Natuur	
2025	KRW-doelen		Koolstofvastlegging in bodems. Vitale bodems ook ten behoeve van water.	Herstel verdroogde natuur. Groenblauwe dooradering.	Maatregelenpakket water&bodem
2027					
2030		Klimaatrobuust watersysteem. Beleid, inrichting en beheer aangepast aan een veranderend klimaat. Schade door weersextremen zoveel mogelijk voorkomen.			
2035	Doelbereik duurzaam bestendigen, ook in een veranderend klimaat		Verder werken aan vitale bodems.	Herstel verdroogde natuur. Groenblauwe dooradering.	
2050					

Bij de uitwerking van de maatregelen is het wel van belang dat de het beeld voor de toekomst, de stip op de horizon, telkens in acht wordt genomen om zo lock-ins te voorkomen en de juiste maatregelen op de juiste plek te nemen. In Fryslân is een toekomstvisie voor het watersysteem opgesteld in de visie Fryslân Klimaatbestendig 2050+. Dit is input geweest voor het Fries Programma Landelijk Gebied.

Samenhang met maatregelenpakket landbouw

Het maatregelenpakket landbouw bestaat uit drie onderdelen:

1. Fries beheerfonds: werken met de KPI-systematiek
2. Fysieke investeringen voor generiek en gebiedsgericht versnellen
3. Wetter en moar

Het eerste onderdeel ziet op een beheerfonds waar bedrijven aan de hand van de KPI-systematiek aanspraak op kunnen maken. Onderdeel van de KPI's is het verminderen van de emissie van nutriënten naar grond- en oppervlaktewater en een reductie van de emissie van gewasbeschermingsmiddelen naar oppervlaktewater. Er is hier een belangrijk raakvlak met het maatregelenpakket Water en Bodem, met name met het eerste en tweede werkpakket. De relatie tussen deze aanpakken ziet er als volgt uit:

- Beide maatregelenpakketten dragen bij aan het doelbereik voor nutriënten en gewasbeschermingsmiddelen in oppervlaktewater. De inzet van de KPI-systematiek is dan ook onderdeel van de doorrekening van het doelbereik dat onder de kennisagenda valt.
- In de gebiedsgerichte aanpak is de KPI-systematiek een van de middelen/instrumenten die benut kan worden voor doelbereik.
- Vanuit de inhoudelijke kennis op het thema water wordt geadviseerd over de inrichting van de KPI's.

Het tweede werkpakket ziet op subsidieregelingen voor fysieke investeringen, met name gericht op de reductie van de stikstofemissies. In onze huidige werkwijze als provincie stemmen we openstellingen op het thema stikstof af op de waterdoelen, en openstellingen op het thema water op de stikstofdoelen. Er zijn bijvoorbeeld enerzijds maatregelen op één van deze thema's, die een negatief effect kunnen hebben op het andere thema. In dat geval nemen we deze niet op; of stellen we aanvullende voorwaarden om die negatieve effecten te voorkomen. Anderzijds zijn er ook veel maatregelen die beide doelen ten goede komen.

Het programma Wetter & moar richt zich op het stimuleren van innovatie in het veenweidegebied. Deze innovatie is belangrijk voor de toekomst van het gebied, waar soms andere verdienmodellen en een transitie nodig is om onder andere te werken aan een toekomstbestendig watersysteem en het tegengaan van de bodemdaling. De relatie met het maatregelenpakket Water en Bodem zit vooral op het thema kennis en innovatie. Hier worden de transitiepaden uitgewerkt die nodig zijn voor het toekomstbestendige watersysteem. Ook vanuit het maatregelenpakket Water en Bodem (kennis- en innovatieagenda) wordt gewerkt aan deze innovatie. Het organiseren van de uitwisseling van deze kennis is daarbij belangrijk.

Samenhang met maatregelenpakket natuur

Het samenspel tussen bodem en water ligt ten grondslag aan de grote diversiteit aan karakteristieke landschappen in Fryslân. Water, bodem en het daaruit resulterende landschap vormen (letterlijk) het fundament waarop onze samenleving is gebouwd en functioneert. Dat geldt ook voor de Friese natuurgebieden, een gezond water- en bodemsysteem is de basis voor een gezonde natuur. Door de sectorale aanvraag van de maatregelenpakketten kan het lijken alsof de aanpak van het water- en bodemsysteem en de aanpak van de natura2000-gebieden los van elkaar lopen. Die indruk klopt niet; we gaan in deze gebieden zoveel mogelijk integraal aan de slag. Zo is het water- en bodemsysteem nadrukkelijk onderdeel van de LESA's die in het kader van het maatregelenpakket natuur worden opgestart.

De belangrijkste punten waarop verbinding tussen deze maatregelenpakketten bestaat zijn:

1. Verdroging en de bestrijding van droogte. De verdrogingsbestrijding van de Natura2000-gebieden is een KRW-verplichting en een verplichting vanuit de natuurwetgeving. Vanuit de natura2000-gebieden wordt gewerkt aan het in beeld brengen van het handelingsperspectief en het nemen van concrete maatregelen in en om de natura2000-gebieden. De aanpak van droogte (op systeemniveau, breder dan de natura2000-gebieden, voor landbouw én natuur) is onderdeel van het maatregelenpakket Water en Bodem. In beide sporen worden nu al concrete maatregelen genomen en vindt daarnaast verder onderzoek plaats naar welke maatregelen en dimensionering van maatregelen. De kennisuitwisseling tussen deze sporen is dan ook van belang, zodat kan worden ingezet op de meest optimale mix van maatregelen. De kennis- en innovatieagenda van het gebiedsprogramma is een belangrijk platform waarop die kennisuitwisseling plaats kan vinden.
2. Voor diverse habitattypen en leefgebieden (vogel- en habitatrichtlijn) is een ~~bepaalde~~ waterkwaliteit nodig die voldoet aan de specifieke voorwaarden. Deels valt dit onder de KRW-doelen zoals nutriënten en gewasbeschermingsmiddelen; een gezonde waterkwaliteit is de basis voor een gezonde natuur. Deels is er ook wat extra's nodig, bijvoorbeeld de samenstelling (kwelwater, basensamenstelling, etc) die nodig is voor specifieke doelsoorten. In de kennisagenda van het maatregelenpakket natuur is hier ook aandacht voor. Ook voor dit onderwerp is het belangrijk dat er een goede kennisuitwisseling plaatsvindt, en dat bovendien de KRW-doelen en natuurdoelen op een goede manier op elkaar worden afgestemd.
3. Het maatregelenpakket boerenlandnatuur ziet deels ook op watermaatregelen, waaronder het KRW-randenbeheer. Zie daarvoor ook werkpakket 5 van het maatregelenpakket Water en Bodem.

Daarnaast dragen beide maatregelenpakketten bij aan de doelen groenblauwe dooradering en de bomen- en bossenstrategie (o.a. revitalisatie). In het maatregelenpakket natuur (kennis) is ook onderzoek voorgenomen voor het beter in beeld brengen van de bestaande situatie op deze thema's en de uitwerking van de strategie voor de ontwikkeling op deze thema's richting 2030 en 2050.

Samenhang met maatregelenpakket veenweide

De maatregelen die in het veenweidegebied nodig zijn om toe te werken naar "Beleid, inrichting en beheer aangepast aan het veranderende klimaat. Schade en ontwrichting van weersextremen zoveel mogelijk beperken" zijn onderdeel van het veenweideprogramma en voor de korte termijn specifiek van het maatregelenpakket klimaat-veenweide. In het maatregelenpakket Water en Bodem vindt ook onderzoek plaats naar de samenhang in het watersysteem. Wat betekenen de maatregelen die in het veenweidegebied genomen worden voor het hydrologisch functioneren van het boezemsysteem, de zandgronden en de klei? Welke watervraag komt er kijken bij een peilverhoging in het veenweidegebied en hoe kunnen we deze opvangen? Daarom is het net als bij de andere maatregelenpakketten van belang dat de uitwisseling van de ontwikkelde kennis plaatsvindt.

In zowel het maatregelenpakket voor het veenweide, het maatregelenpakket landbouw als het maatregelenpakket Water en Bodem is ruimte voor innoveren, ook in het veenweidegebied. Door innovatie vanuit verschillende invalshoeken aan te jagen werken we aan de ontwikkelingen van de oplossingen die nodig zijn voor dit gebied en die nog niet op alle aspecten voorhanden zijn. De kennis- en innovatieagenda van het FPLG is de plek waar de ontwikkelde innovaties en kennis samen moet worden gebracht en waar de uitwisseling plaats kan vinden.

Bijlage VI. Beantwoorde vragen

In het proces naar de tot standkoming van de ontwerp-maatregelenpakketten en het gebiedsprogramma FPLG zijn diverse vragen gesteld, door diverse ministeries en toetsende instanties. In deze bijlage is de beantwoording van deze vragen bijgevoegd.

Vraag: Hoe weegt de provincie het belang van het nat houden van het veen om de uitstoot van broeikasgassen te verminderen, tegenover het tijdelijke negatieve effect op de waterkwaliteit? Overweegt de provincie flankerende maatregelen t.b.v. de waterkwaliteit in het veenweidegebied?

Antwoord: Bij hogere grondwaterstanden in het veenweidegebied kan door mobilisatie van gebonden fosfaat inderdaad een (tijdelijke) uitspoelingspiek van fosfor naar oppervlaktewater plaatsvinden. De historische mestgift en de mate waarin in het verleden veenoxidatie in het gebied heeft plaatsgevonden bepaald de mate waarin dit effect optreedt (duur en hoogte van de uitspoelingspiek). Bij lagere grondwaterstanden vindt er echter doorlopende veenmineralisatie plaats waarbij ook fosfor vrijkomt (en deels ophoopt in de bodem, en deels uitspoelt naar oppervlaktewater). Daarnaast vindt er uitspoeling van sulfaat plaats (wat vrijkomt bij de mineralisatie) wat kan leiden tot een hogere fosformobiliteit uit de baggerlaag. Per saldo is het effect van een hogere waterstand pas op langere termijn positief.

Ten eerste merken we op dat tijdelijke achteruitgang in deze context (een uiteindelijk positief effect) uitlegbaar zou moeten zijn. Ook zonder dat het positieve effect op de broeikasgasemissies wordt meegerekend. Ten tweede dat de huidige kwaliteit in een groot deel van het veengebied eutroof is gegeven de veenmineralisatie. De tijdelijke uitspoelingspiek zorgt hierbij voor een verergering van de situatie; echter is het verwachte effect op de ecologie hiermee beperkt. Wel kan er sprake zijn van afwenteling.

Tenslotte merken we op dat er uiteraard maatregelen denkbaar zijn om de effecten te verminderen. Bijvoorbeeld uitmijmaatregelen wanneer het gaat om het inrichten van natuur of waterberging, of extra afvangmogelijkheden in (kleine) waterlopen. Van specifieke natte teelten is aangetoond dat zij ook een rol kunnen spelen in uitmijning. In alle gevallen werken we in het veenweideprogramma met maatwerkoplossingen in het gebied.

Vraag: Voor waterkwaliteit wordt aangegeven dat de resultaten van de KRW-evaluatie in 2025 zullen worden betrokken bij de herijking van het FPLG. Betekent dat er tot 2025 geen extra maatregelen worden genomen dan wel gestimuleerd voor waterkwaliteit?

Antwoord: Nee, dat betekent dit niet, er wordt immers een maatregelenpakket aangevraagd voor het transitiefonds incl. maatregelen voor de periode 2024+2025. Wat wordt bedoeld is dat eventueel voortschrijdend inzicht uit de al geplande landelijke tussenevaluatie kan worden benut waar nodig en mogelijk.

Vraag: De maatregelen die genoemd zijn op pagina 35 lijken zich met name te richten op voorzetten huidige aanpak. Klopt dit of wordt de aanpak versterkt dan wel verder uitgerold? Wordt bijvoorbeeld via het FLPLG een extra impuls gegeven aan het DAW of is dit de voortzetting van uitvoering van DAW zoals deze nu loopt? In het geval van een extra impuls: is daarvoor de benodigde menskracht aanwezig bij DAW, LTO Noord of extern?

Antwoord: Voor wat betreft de maatregelen zetten we in op versterking van het DAW-spoor en gaat het inderdaad om het versterken van de aanpak. In de aanvraag van het maatregelenpakket is hierbij onderscheid gemaakt in de huidige financiering die hiervoor is uitgetrokken met de KRW-nota (23,3 mln. incl. Europese middelen en cofinanciering, excl. uitvoeringskosten) en de extra impuls die we vanuit het transitiefonds hiervoor vragen.

We proberen hierbij zoveel mogelijk gebruik te maken van bestaande structuren om de benodigde menskracht te beperken (ook gegeven de situatie op de arbeidsmarkt). Zo is in Fryslân al een regieteam en stuurgroep aanwezig voor het DAW. Ook zetten we in op het betrekken van meerdere partijen en het verbeteren van de samenwerking tussen de diverse agrarische samenwerkingen in Fryslân, zoals inzetten van DAW-maatregelen via de agrarische collectieven. Daarnaast is wel de verwachting dat aanvullende capaciteit zal moeten worden gezocht.

Vraag: Wat wordt bedoeld met 'Stimuleren van bufferzones langs watergangen'? Gaat het dan om bufferstroken zoals die generiek landelijk verplicht zijn, of bredere zones? En is dit gericht op een bepaald soort watergang of niet?

Antwoord: Het gaat om bredere bufferzones dan landelijk verplicht, incl. aanvullende beheereisen ten behoeve van het verminderen van uit- en afspoeling en het stimuleren van de biodiversiteit. Dit is uitgewerkt in samenwerking met de agrarische collectieven in een beheerpakket. De keuze voor een locatie is daarbij gericht op de gebieden met de hoogste uit- en afspoeling op basis van een onderzoek van de WuR (<https://research.wur.nl/en/publications/regionale-pilot-kennisimpuls-rbo-noord-synthese-uit-en-afspoeling>) en zoals vastgelegd in het Friese natuurbeheerplan (<https://www.fryslan.frl/natuurbeheerplan2024>). Door een additionele financiële inzet van 1.7 mln. per jaar op KRW-randenbeheer via het ANLb willen wij door inzet van randenbeheer in de gebieden met de hoogste fosfaat en gewasbeschermingsmiddelen afspoeling tegengaan. Deze gebieden zijn in bijlage 8 van het Natuurbeheerplan Fryslân als prioritaire gebieden aangegeven. Deze gebieden zijn op basis van een Alterra en Wetterskip Fryslân onderzoek naar voren gekomen. De inliggende collectieven hebben hier een grotere opgave en budget toekenning gekregen dan de collectieven buiten deze gebieden. Dus naast de generieke inzet via de wettelijke verplichting (doorgaans 1 m of 3 m brede bufferstroken) zetten wij in op 5 meter brede graslandranden gecombineerd met ecologisch slootschonen en 6 m brede akkerranden in de akkergebieden. Dus een additionele breedte waarbij wij de synergie zoeken met weidevogel en akkervogelbeheer en een plus realiseren in de basisbiodiversiteit in het boerenland.

Vraag: Het doel om alle doelen KRW te halen per 2027 is duidelijk neergezet. Ook zijn de stappen benoemd. Hoe is het voornemen om deze doelen te halen? Welk pakket aan maatregelen gaan genomen worden en zijn deze vrijwillig of verplichtend? In het geval van vrijwillige maatregelen: hoe wordt geborgd dat voldoende agrariërs hieraan deelnemen?

Antwoord: Het KRW-maatregelenpakket bestaat uit een aantal onderdelen.

1. KRW-maatregelen grondwaterkwaliteit en kwantiteit. Alle benodigde maatregelen om de doelen te behalen worden uitgevoerd door de provincie Fryslân op basis van de KRW-nota.
2. KRW-maatregelen grondwater natura2000 (verdroging). Deze maatregelen zijn onderdeel van de natuurbeheerplannen. Om deze doelen te halen is een aanvullende inspanning nodig die onderdeel is van de FPLG-aanpak voor de Friese natuurgebieden.
3. Inrichting- en beheermaatregelen oppervlaktewater (natuur en buiten natuur). Deze maatregelen worden uitgevoerd door Wetterskip Fryslân en deels door de provincie Fryslân, wanneer het gaat om maatregelen die in samenhang met de natura2000 en/of NNN-maatregelen worden uitgevoerd (de verdeling van verantwoordelijkheden en financiering verschilt daarbij per waterlichaam).
4. Maatregelen landbouwsector.

De provincie heeft hierbij invloed op het spoor vrijwillige maatregelen en beperkte bevoegdheden op het vlak van verplichtende maatregelen. Het rijk gaat bijvoorbeeld over de mestwetgeving en de

toelating van gewasbeschermingsmiddelen. Provincie kan hier alleen nog invloed op uitoefenen in de ruimtelijke ordening en de provinciale milieuverordening als het bijvoorbeeld gaat om de bescherming van de drinkwaterwinning. Op het verplichtende spoor is in de afgelopen twee jaren veel veranderd, met (op basis van de doorrekeningen van WuR) al een vrij grote impact op de emissies naar oppervlaktewater in de provincie Fryslân.

Voor het vrijwillige spoor zijn er meerdere onderdelen, waarbij voor een deel versterking wordt gevraagd in het maatregelenpakket water & bodem van het FPLG.

4.a. KRW-randenbeheer in het ANLb. De provincie Fryslân stimuleerde dit al (vanuit de KRW-nota) waarbij we voor de nieuwe planperiode van 500 km randenbeheer (2016-2021) naar meer dan 3000 km randenbeheer gaan (2022-2027). De eerste signalen uit de inschrijving voor de nieuwe periode zijn dat er meer ruimte is om dit ANLb-beheerpakket weg te zetten. Uit berekeningen van de WuR die we voor dit doel uit hebben laten voeren blijkt de maatregel bovendien effectief. Daarom vragen we in het maatregelenpakket om aanvullende financiering voor dit pakket. Let wel het gaat hierbij om een aanvullende inspanning boven de wettelijk al verplichte bufferstroken (bredere randen met specifiek beheer, optioneel gecombineerd met ecologisch slootschonen).

4.b. Generieke maatregelen (fysieke investeringen) onder het GLB-NSP. Het animo voor deze maatregel baseren we op openstellingen uit de voorgaande POP-periode (waarbij veelal sprake is van over inschrijving). De provincie Fryslân heeft hier financiering voor gereserveerd vanuit de KRW-nota, hier vragen we om versterking.

4.c. De vrijwillige aanpak onder het DAW (met name een gebiedsgerichte aanpak d.m.v. 'polderprojecten', kennisdeling, innovatie en samenwerking, etc.). De deelname aan deze projecten is een punt van aandacht. Garanties geven over deelname is uiteraard niet mogelijk. Wel nemen we maatregelen om de deelname te stimuleren en risico's op onvoldoende deelname te beheersen, waaronder:

- Betrekken van meerdere agrarische partijen;
- Opstellen van een samenwerkingsovereenkomst met het DAW (onderdeel zijn het instellen van een regieteam en een bestuurlijke stuurgroep, regelmatige evaluatie, communicatie, etc.);
- Nog meer aandacht voor communicatie dan in de voorgaande planperiode;
- Het inzetten van verschillende typen maatregelen en instrumenten;
- Een gebiedsgerichte aanpak waarbij we vertrouwde adviseurs in willen zetten.

Vraag: De kosten voor verbeteren waterkwaliteit zijn relatief gezien zeer beperkt. Wordt verwacht dat alle doelen gehaald kunnen worden met vrijwillige inzet? En zo nee, zijn de begrote kosten dan voldoende om de doelen te halen?

Ten eerste is het doelgat in Fryslân, in vergelijking met andere Nederlandse regio's, niet erg groot meer. Ten tweede zijn niet alle kosten voor waterkwaliteit ook in het maatregelenpakket water & bodem opgenomen; er is overlap in maatregelen voor de diverse doelen:

1. de kosten voor randenbeheer onder het ANLb zijn opgenomen in het beheerpakket natuur (ANLb bediend meerdere doelen);
2. de kosten voor de verdrogingsbestrijding Natura2000 zijn opgenomen in het beheerpakket natuur (onderdeel van de integrale aanpak vanuit de natura2000-gebieden).
3. In het maatregelenpakket landbouw (bedrijfsspecifieke doelsturing) worden ook effecten op de waterkwaliteit voorzien.

Onze verwachting is dat het gehele pakket aan maatregelen (de al voorgenomen, lopende landelijke en regionale maatregelen vanuit o.a. KRW en het 7^e NAP, en de uitvoering van alle maatregelpakketten vanuit het FPLG) voldoende is voor KRW-doelbereik. Daarbij merken we op dat een dergelijke inschatting omgeven is door veel onzekerheden. We vinden het daarom ook van belang een goede monitoring in te richten en de mogelijkheid te houden om op basis van voortschrijdend inzicht bij te sturen.

Voor de afweging tussen vrijwillig en verplicht verwijzen we u ook naar de beantwoording van de voorgaande vraag.

Vraag: In de financiële paragraaf wordt voor water en bodem in totaal circa 20 miljoen Euro begroot als investering voor 2024 en 2025. Daarnaast 16 miljoen Euro voor KRW. Is enige uitsplitsing te geven van posten waarvoor dit wordt uitgegeven?

Antwoord: Het bedrag van 16 miljoen voor 'KRW' en 120 miljoen voor 'klimaatadaptatie' zijn afkomstig uit de raming voor de lange termijn. Hierbij merken we op dat er overlap is in maatregelen. Bijvoorbeeld in de maatregelen 'klimaatadaptatie' zijn maatregelen opgenomen die bijdragen aan de hydrologische toestand in de natuurgebieden, in het maatregelenpakket landbouw zijn maatregelen opgenomen die bijdragen aan de waterkwaliteit, in het maatregelenpakket veenweide zijn maatregelen opgenomen voor veranderingen in peilbeheer, etc.

De ca. 20 miljoen voor 2024 en 2025 zijn afkomstig uit het maatregelenpakket water&bodem. Hier is totaal 41 mln. geraamd voor de periode 2024 t/m 2027, conform de afspraken is de aanvraag voor de 1^e twee jaren (2024+2025).

De uitsplitsing van de kosten voor dit maatregelenpakket vindt u in de begeleidende tabel kostenraming van dit maatregelenpakket.

Vraag: Op pagina 25 (FPLG) staat beschreven dat maatregelen in het watersysteem bij kunnen dragen aan het tegengaan van verdroging in natuur. Op pagina 37 (FPLG) wordt het belang van bodemvitaliteit genoemd dat kan bijdragen aan watervasthoudend vermogen. Heeft de provincie er aan gedacht om wellicht ook in dit hoofdstuk de verwijzing naar bodemvitaliteit te maken?

Antwoord: Dat zullen we in de herijkte versie opnemen. Wij streven naar een integrale aanpak en de bijdragen aan een verbeterde bodemvitaliteit is positief voor het vasthoudende vermogen van de bodems. Het is overigens ook de bedoeling dat het verbeteren van de bodemvitaliteit onderdeel is van het maatregelenpakket water & bodem.

Vraag: U geeft in paragraaf 5.3 aan dat de waterkwaliteit nog onvoldoende is. Welke maatregelen op het gebied van chemische stoffen (incl. gewasbeschermingsmiddelen) gaat u nemen om de doelen van de KRW te halen?

Antwoord: De uitvoering van het plan van aanpak gewasbeschermingsmiddelen in onze provincie is aanvullend op en breder dan alleen de aanpak van de KRW-genormeerde gewasbeschermingsmiddelen. Vanuit de KRW loopt hiernaast een spoor via het DAW (vrijwillig). Ook werken we aan deze problematiek via onze VTH-taken (o.a. recent is een traject gestart waarbij de vergunningverlening rondom KRW wordt aangescherpt, daarnaast de wettelijke taken op dit vlak). Via maatregelen zoals randenbeheer en subsidiëring milieuvriendelijke technieken vanuit het GLB-NSP proberen we ook emissies te reduceren. Tenslotte werken we aan de stedelijke emissies van huishoudelijk toegepaste biociden.

Daarnaast merken we op dat voor chemische stoffen, ook buiten gewasbeschermingsmiddelen, de provincie en waterbeheerders maar aan een beperkt aantal knoppen kunnen sturen. Op veel vlakken zijn nationale of Europese afspraken nodig, of is het rijk bevoegd gezag (o.a. industriële emissies, verkeer, toelating van middelen, etc.). In diverse IPO position papers, brieven vanuit het UvW en de RBO's is het rijk er al op gewezen dat voor een aantal stoffen het KRW-doelbereik

afhankelijk is van de acties die het rijk op dit vlak neemt. Voor de maatregelen die provincies en waterbeheerders op dit vlak kunnen nemen geldt dat we voornemens zijn deze uit te voeren.

Vraag: U schrijft dat u de emissie van gewasbeschermingsmiddelen naar grond- en oppervlaktewater gaat terugdringen via bovenwettelijke maatregelen (punt 2 - bijlage 1 - maatregelpakket 2). Op welke maatregelen doelt u?

Zie ook de beantwoording van de voorgaande vragen. We merken op dat deze bovenwettelijke maatregelen aanvullend zijn op de al lopende meer verplichtende sporen, de al eerder voorgenomen acties en lopende projecten. Het is dus niet zo dat we alleen een vrijwillige aanpak voor ons zien om te komen tot doelbereik.

De maatregelen die in maatregelpakket 2 zijn benoemd zien op onze samenwerking met de sector in het DAW, het ANLb en subsidiëring van groene investeringen vanuit het GLB-NSP. Vanuit het DAW werken we met projecten zoals 'perceelmissie in de hand' met samenwerkingsverbanden van agrariërs aan het experimenteren met technieken waarmee de emissies van gewasbeschermingsmiddelen naar grond- en oppervlaktewater verminderen. Via de 'polderprojecten' willen we gebiedsgericht werken aan het realiseren van doelen op o.a. gewasbeschermingsmiddelen. In het ANLb werken we met name via het randenbeheer aan het verminderen van uit- en afspoeling van ook GBM's, daarnaast zijn er verschillende andere beheerpakketten die het verminderen van de emissies van GBM's bevorderen. Tenslotte stimuleren we via openstellingen onder het GLB-NSP de inzet van technieken waarmee minder gewasbeschermingsmiddelen in het milieu terecht komen (o.a. mechanische en biologische onkruidbestrijding, weerbaardere teelten, precisiedosering).

Vraag: waarom worden grotere keuzes over veranderingen aan het water- en bodemsysteem pas later gemaakt, als er mogelijk geen aanspraak gemaakt kan worden op middelen uit het transitiefonds?

Met FK2050 hebben we inzicht en overzicht voor heel Fryslân gekregen en welke knelpunten zullen ontstaan als we op huidige voet doorgaan. Stapsgewijs werken we naar maatregelen via adaptatiemaatregelen, we kunnen niet in één keer van de vloer naar de zolder. Het FPLG zet nu vooral in op lopende programma's (Veenweiden, KRW) en we zijn druk bezig met experimenten en pilots o.a. in Veenweiden. Concrete besluitvorming over de NPLG-opgaven en doelen vinden in 2025 plaats. FK2050 is naast het FPLG tevens een belangrijke bouwsteen voor de actualisatie van de POVI en de Ruimtelijke Agenda (voorheen Novex).

Vraag: Wordt 'Later' m.b.t. watersysteem al bepaald in 2025? Wanneer worden die knelpunten en bijbehorende keuzes duidelijk? Uitstel na 2035 kans op mislopen Transitie Fonds?

Zoals ook in de handreiking voor het NPLG omschreven geldt de doelstelling voor een klimaatrobuust watersysteem aangepast op de veranderende weersextremen voor 2050. Dat betekent dat we in de periode 2023 t/m 2050 (en deels ook verder) werken aan een klimaatrobuust watersysteem, net zoals we dat in de afgelopen decennia al hebben gedaan. Het is niet realistisch om alle benodigde veranderingen aan het watersysteem in een periode van 12 jaar (voor 2035) door te voeren. Ook onze visie voor het toekomstig watersysteem (FK2050+) ziet op de periode t/m 2050, en deels ook verder. Het FPLG biedt ons een kans om de termijn t/m 2035 in te zetten op het versnellen en versterken van de klimaatadaptatietrajecten die Wetterskip en Provincie Fryslân al hebben ingezet.

Een aantal besluiten zijn lastiger, zoals op welke termijn, op welke schaal, waar en tot welke hoogte peilverhogingen in het veengebied worden ingezet om het veen zoveel mogelijk te behouden. Ter voorbereiding op én ter onderbouwing van de aangekondigde concrete besluiten in 2025, willen we de komende twee jaren enkele wezenlijke vragen hiervoor concreter beantwoorden. Zoals: (met stip op 1) hoe is de relatie tussen water vasthouden op de hogere zandgronden en de waterberging in de

diepe veenpolders? Over welk gebied zijn peilverhogingen nodig, en welke hoogte van het waterpeil is nodig om voldoende effect te bereiken? De uitkomsten van deze onderzoeksvragen zijn sterk bepalend voor de sociaaleconomische gevolgen voor het gebied en daarmee ook een belangrijk onderdeel van het maatschappelijke gesprek dat rondom deze keuzes plaats moet vinden.

Keuzes voor ‘straks’ en ‘later’ worden daarmee bepaald in 2025, waarbij uiteraard altijd ruimte moet zijn om op basis van voortschrijdend inzicht bijstellingen te doen.

Vraag: Wat is het voorbereidende werk in periode ‘straks’ voor ‘later’?

De nadruk op voor voorbereidend werk ligt in het ‘nu’. De nadruk op de uitvoering in het ‘straks’. Voor maatregelen waarvoor het voorbereidende werk al is gedaan (o.a. KRW, waterconservering, etc.) starten we zo snel mogelijk (‘nu’). Een deel van de maatregelen gaan naar verwachting langere tijd vergen voor de uitvoering. Dat geldt bijvoorbeeld voor de benodigde maatregelen in het veenweidegebied.

Vraag: Wat is er aanvullend vanuit het TF nodig voor Friesland om KRW-doelbereik te realiseren (naast KRW-nota’s)? Het wordt mij vanuit het FPLG en Maatregelpakket 2 onvoldoende duidelijk.

Overzichtskaart / Aanvullende toelichting nodig om doelbereik KRW aan te tonen.

In bijlage IV gaan we inmiddels uitgebreider in op de onderbouwing van doelbereik. Voor een deel van de aspecten die nodig zijn voor doelbereik is nog aanvullend onderzoek nodig over het resterende doelgat na het nemen van alle voorziene maatregelen. Mocht dit voor specifieke waterlichamen nog aan de orde zijn – onze verwachting is dat deze omvang beperkt is – dan voorzien we hier nog de inpassing van specifieke gebiedsgerichte maatregelen in de maatregelenpakketten. Hier is in het proces rekening mee gehouden.

Voor een onderbouwing van welke maatregelen per waterlichaam aan de orde zijn, de huidige stand van zaken en het huidige doelgat verwijzen we u naar de KRW-factsheets. Deze kunt u hier vinden: www.waterkwaliteitsportaal.nl/factsheets. Dit betreft >1000 pagina’s aan informatie, het voert te ver deze in de maatregelenpakketten op te nemen.

Vraag: Opgave **hydrologische condities** is mij onduidelijk? Is dat onderdeel van de KI-agenda? Aanvullende watervraag voor vernatten natuurgebieden?

In het maatregelenpakket is inmiddels de relatie met het maatregelenpakket natuur, waar de aanpak van de hydrologische condities van de natura2000-gebieden in is ondergebracht, duidelijker omschreven.

Vraag: Waarom wordt er geen financiering aangevraagd voor **beekdalherstel**? Er staat in de bijlage dat er onderzoeksresultaten beschikbaar zijn die knelpunten weergeven, en maatregelen per direct kunnen worden gestart. Kunnen de **Gebiedscommissies** beekdalen een beroep doen op het TF? Beekdalen?

Er wordt wel degelijk ingezet op beekdalherstel. In de teksten van het FPLG had dit duidelijker gekund. Dit kwam doordat lange tijd onduidelijk is gebleven of de Friese beekdalen ook onder de geraamde 811 mln. in het NPLG vielen. In eerdere teksten werden telkens expliciet alleen de beekdalen op hogere zandgronden in Oost, Centraal en Zuid-Nederland benoemd. Slechts enkele weken voor de deadline van het FPLG werd duidelijk dat de Friese beekdalen ook onderdeel mogen zijn van de aanvraag. Een belangrijk aandachtspunt is dat de problematiek in de Friese beken wezenlijk verschilt van andere Nederlandse beken. Voor de beken in Oost-, Centraal- en Zuid-Nederland wordt door de betrokken waterbeheerders vooral ingezet op een reductie van de emissie

van nutriënten; in de oorspronkelijke teksten was dan ook telkens sprake van het inrichten van brede bufferzones om de nutriënten uit- en afspoeling te verminderen. In de Friese beken voldoen de Linde en de Tjonger Bovenloop al voor de nutriëntendoelstelling, en is alleen voor het Koningsdiep nog sprake van een overschrijding voor fosfaat. Voor de robuustheid van het ecologisch functioneren zou een kleinere verdere reductie nog wel wenselijk zijn. In Fryslân is het belangrijkste knelpunt echter het hydrologisch functioneren, wat door ingrepen in het gebied te ver afwijkt van de natuurlijke situatie (= langzaam stromend). Hierdoor staan de kenmerkende soorten die hier nog voorkomen onder druk. Het herstel van deze situatie vraagt niet om het aanwijzen van brede bufferzones, maar om specifiekere maatwerk. Bijvoorbeeld: infiltratie op de hogere zandruggen, verhogen van het waterpeil in het beekveen langs de beekloop en bescherming van de intrekzones. Dit vraagt daarmee om andere ruimtelijke ingrepen dan het aanwijzen van brede bufferzones.

In het FPLG en maatregelenpakket 2 (water&bodem) kunt u vinden dat we de komende periode (2024-2025) werken aan verdere integrale planvorming voor de beekdalen. Dit is onderdeel van het lopende traject van beekdalherstel in Fryslân. Hiervoor zien we een aantal sporen voor ons:

1. Het uitvoeren van de KRW-maatregelen: kleinschalig hydromorfologisch herstel beken (bijvoorbeeld: inbrengen van dood hout of zandsuppletie). Dit maakt al onderdeel uit van de voorgenomen KRW-maatregelen, daarom wordt hiervoor geen aanvraag gedaan vanuit het transitiefonds. Dit betreft geen-spijt maatregelen; ook bij een verbeterde hydrologische situatie (of juist ook) hebben deze maatregelen een positief effect. De onderzoeksresultaten die u benoemd betreffen de onderbouwing van deze maatregelen.
2. Het uitvoeren van de plannen vanuit de gebiedscommissies in de beekdalen. Hierbij wordt ook rekening gehouden met de KRW en het hydrologisch functioneren van de beekdalen. De huidige opdracht aan de gebiedscommissies is al in gang gezet, daarom is dit geen onderdeel van de aanvraag voor het transitiefonds.
3. Verbeteren van het hydrologisch systeem-functioneren door de maatregelen in het maatregelenpakket water&bodem (water vasthouden en conserveren).
4. Een integrale en gebiedsgerichte planvorming zoals wel al benoemd in het FPLG. Dit punt werken we duidelijker uit in de volgende versie. Omdat deze integrale uitwerking meer uitwerking behoeft, zal dit te vroeg zijn voor de huidige aanvraag water&bodem in het transitiefonds. Waarmee we niet willen zeggen dat voor de gebiedscommissies van de beekdalen nog geen beroep kan worden gedaan op de maatregelenpakketten, hier is immers in zowel de maatregelenpakketten natuur als water wel ruimte voor.

Vraag: Ik mis de **koppeling KRW en grootschalig beekdalenherstel**. Zijn hier maatregelen voor gepland? Is er meer toelichting mogelijk op de huidige situatie en eventueel extra beroep op TF? Zijn de Gebiedscommissies Beekdalen voldoende bezig met KRW doelbereik en opgaven NPLG?
Begrenzing breedte, indicatie toekomst landgebruik, kostenindicatie voor verwerving/ ontwaarding en herinrichting?

Zie reactie voorgaande vraag.

Vraag: Waarom wordt er onderscheid gemaakt tussen chemische grondwaterkwaliteit ondiepe en diepe lagen?

Antwoord: Conform de voorschriften van de KRW worden monsters genomen van het grondwater op 10 m diepte (ondiep) en op 25 meter diepte (diep). Milieuvreemde stoffen die vanaf maaiveld

het grondwater binnendringen, worden in het ondiepe grondwater eerder aangetoond dan in het diepe.

Vraag: Wat is concreet de opgave voor water vasthouden op de **HZG**? Is kwantitatief bekend wat de opgave is qua vasthouden om problemen m.b.t. verdroging het hoofd te bieden? Er is wel duidelijk wat er infiltreert of verloren gaat, maar **geen concreet kwantitatief** doel geformuleerd om X miljoen m³ extra vast te houden. Gaat dat er komen?

Deze kwantificering wordt conform de kennisagenda de komende tijd gemaakt. Dit is een lastige berekening want de effecten zijn ook afhankelijk van keuzes in andere gebieden van FRL (e.g. veenpolders) en bijvoorbeeld de aanpak van verdroogde natuur. Terwijl we de opgaven en bijdragen nader kwantificeren werken we wel al vast aan de verdere implementatie van deze maatregel op korte termijn (geen spijt).

Vraag: Hoe wordt **verzilting** op de noordelijke kleischil bestreden? Wordt er aansluiting gezocht met het Kenniscluster Verzilting in het opstellen van de Kennis- en Innovatieagenda?

Antwoord: Ja, er lopen verschillende sporen, zowel op het gebied van kennisontwikkeling en monitoring (e.g. ZOZ, KCV, FRESHEM) als diverse pilots. FK2050 beschrijft hoe we hoofd willen bieden aan de voortschrijdende verzilting.

Vraag: Worden de **klimaat- en waterplannen** van de Waddeneilanden onderdeel van het FPLG? Doen de eilanden een beroep op financiering vanuit het TF? Gaan zij maatregelpakketten indienen? Op wat voor termijn zijn plannen en voorstellen klaar?

In bijlage 6 en bijlage 8 staan de plannen voor de Waddeneilanden omschreven. Onder andere: "Op de korte termijn betekent dit dat we per Waddeneiland klimaat- en waterplannen concretiseren en dit verder uitwerken naar maatregelen. We maken inzichtelijk welke onttrekkingen uit het grondwater plaatsvinden. Samen met Vitens wordt bekeken hoe de drinkwatervoorziening toekomstbestendig kan worden gemaakt. Waterbesparing-, maar ook de (toekomst van de) wadleiding, is hier een belangrijk onderdeel van". De klimaat- en waterplannen voor de Waddeneilanden zijn een maatregel vanuit het Regionaal Waterprogramma 2022-2027 (RWP) en vanuit het RWP is de financiering ook belegd, daarom wordt voor deze maatregel dit in het maatregelenpakket water&bodem geen financiering aangevraagd. Het is wel mogelijk dat uit het klimaat- en waterplan vervolgmaatregelen volgen. Afhankelijk van de uitwerking van deze maatregelen is het mogelijk dat er een toekomstige aanvraag wordt gedaan vanuit het transitiefonds. De klimaat- en waterplannen worden opgesteld gedurende de looptijd van het RWP (2022-2027).

Vraag: Is er nagedacht over een onderzoek naar **watervraag- en aanbod** (over alle belangrijke functies en gebruikers) in de breedte voor op de **KI-agenda**?

Ja, daar is over nagedacht, al gaat het hier om een bovenregionaal vraagstuk. Provincie en Wetterskip zijn onderdeel van de Zoetwaterregio Noord-Nederland, het Deltaprogramma Zoetwater en het Deltaprogramma IJsselmeergebied. Binnen deze gremia lopen verschillende (onderzoeks)trajecten (o.a. Beleidskader Nieuwe Watervragers, Ruimtelijke Verkenning, Integraal Riviermanagement, etc.) die op dit vraagstuk inzicht proberen te krijgen. Wij zijn hierbij aangesloten en houden zo de vinger aan de pols.

Belangrijk aandachtspunt vormt de afhankelijk van aanvoer van zoetwater vanuit IJsselmeer voor o.a. peilregulatie Friese Boezem, doorvoer naar Groningen, doorspoelen tegen verzilting in het kleigebied, vernatten van veen en aanvoer naar de hogere zandgronden met opmalingen. In FK2050+ worden ingevolge klimaatverandering consequenties duidelijk geschetst/geagendeerd. Hier zal binnen Fryslân invulling voor gezocht moeten gaan worden binnen het streven naar een toekomst- en klimaatbestendig betaalbaar watersysteem.

Vraag: Hoe ver zijn jullie met het opzetten van de **gebiedsprocessen**/ commissies? Gaan deze hun plannen indienen bij het Rijk? En hebben zij inspraak bij het opstellen van de KI-agenda?

Antwoord: Dit verschilt per gebied en per thema. In een deel van de gebieden zijn al lange tijd gebiedscommissies aanwezig, bijvoorbeeld in de beekdalen. Hier kan bij worden aangesloten. In andere gebieden zijn nog geen gebiedsprocessen opgestart en moet dit traject dus nog starten. Zoals in het FPLG is omschreven gebruiken we de periode van ontwerp naar definitief FPLG om de governance van deze gebiedsprocessen af te stemmen en in te richten, in samenwerking met de betrokkenen (zoals gemeenten).

Vraag: Algemeen advies: voor alle maatregelen helpt het om aan te geven waar je wat gaat doen. Kaartmateriaal met opgaven + oplossingen bijvoorbeeld.

Zie hiervoor het ook inmiddels toegezonden GAW. Over het algemeen zijn wij terughoudend met kaartmateriaal, zeker wanneer het gaat om toekomstplannen met nog relatief grote onduidelijkheden. In bijlage III hebben we een ruimtelijke uitwerking van de maatregelen in het maatregelpakket Water en Bodem weergegeven.

Vraag: KRW – m.b.t. opzet waterpeil – tijdelijk effect

Dit is niet geformuleerd als vraag, maar we nemen aan dat u bedoelde te vragen naar het tijdelijke uitspoelingseffect van nutriënten als gevolg van peilopzet in het veenweide en het effect hiervan op de waterkwaliteit / doelbereik KRW. Als gevolg van een peilopzet in veenweide blijkt uit de diverse onderzoeken inderdaad dat er een tijdelijke piek in de uitspoeling van nutriënten mag worden verwacht. Dit betreft de uitspoeling van de nutriënten uit het reeds afgebroken veen die in ondiep (freatisch) grondwater en capillair water aanwezig zijn, en opgeslagen zijn in de bovenste decimeters van de bodem. In strikte zin zou dit gezien kunnen worden als achteruitgang in de waterkwaliteit en recente rechtelijke uitspreken hebben de interpretatie van ‘geen achteruitgang’ aangescherpt.

Het gaat echter om een al voedselrijke situatie, waarbij de nutriëntenconcentraties tijdelijk worden verhoogd, ten einde een verbetering voor o.a. de waterkwaliteit te realiseren. Onzes inziens zou het onder de uitzonderingsmogelijkheid ‘natuurlijke omstandigheden’ mogelijk moeten zijn deze maatregel te motiveren.

Vraag: Hoe verhoudt de KI-agenda zich tot de maatregelpakketten? Volgt uit het onderzoek straks in 2025 een nieuwe set maatregelpakketten? Wanneer wordt de KI-agenda vastgelegd?

Antwoord: Voor DAW- en KRW maatregelen geldt dat na afronding onderzoek in 2025 naar alle waarschijnlijkheid geen nieuwe set van maatregelen gaat opleveren, maar mogelijk wel een duidelijker en scherpere ruimtelijke inzet van bestaande maatregelen en omvang van bestaande maatregelen.

Voor klimaatadaptatiemaatregelen ligt dit uiteraard anders. Met name rondom peilbeheer in het veenweide moeten een aantal knopen nog worden doorgehakt. Daarbij ligt het inderdaad ook voor de hand dat ná 2025 nieuwe aanvragen uit het transitiefonds worden gedaan voor

klimaatadaptatiemaatregelen. Dit is echter ook conform de instructies. In de raming van het FPLG vindt u ook 120 mln. voor klimaatadaptatiemaatregelen, waarbij slechts een deel voor de eerste periode 2024-2025 wordt aangevraagd. Hetzelfde geldt voor de maatregelen in het veenweidegebied.

Vraag: Waar ligt de **prioriteit** in het aanpakken van het water- en bodemsysteem? Wordt er eerst ingezet op water vasthouden HZG, of vernatten veenweiden? Gelijktijdig?

Antwoord: Alle thema's worden gelijktijdig en in samenhang opgepakt, maar wel via verschillende sporen. Waarbij voor een deel van de stappen ook aanvullend onderzoek of dialoog nodig is.

Vraag: Wat is de **tijdslijn** van dit eerste maatregelpakket Water en Bodem?

Antwoord: De tijdslijn is 2024-2027, waarbij nu alleen voor 2024 en 2025 financiering is aangevraagd conform de afspraken.

Vraag: Wanneer wordt de inhoud van de polderprojecten duidelijker? Waar vinden die polderprojecten plaats en in hoeverre bieden die nuttige informatie voor de gebiedsprocessen?

Zie hiervoor ook het inmiddels toegezonden GAW. Hierin zijn deelgebieden onderscheiden. We proberen per deelgebied van het GAW (die aansluiten bij de FPLG-indeling) minimaal 1 gebied aan te wijzen om een 'polderproject' uit te voeren. Inmiddels zijn al projecten gestart in Gaasterland en in Zuidoost Fryslân. We verkennen nu eerst de mogelijkheid voor nieuwe projecten in Noordoost Fryslân en Zuidoost Fryslân. Als er duidelijkheid komt over het beschikbaar komen van middelen vanuit het transitiefonds worden van hieruit ook de volgende polderprojecten opgepakt. We hebben wel gebieden op het oog, maar willen hier niet al concrete beloftes gaan doen aan deelnemers als er een risico is dat het project geen doorgang kan vinden door het niet beschikbaar komen van middelen.

In het GAW zijn deelgebieden aangewezen op basis van bodemtypen en waterhuishouding, waarvoor vergelijkbare opgaven gelden. Dit plan vormt de basis waarop we in Fryslân voor het DAW-spoor aan de slag gaan en zien op waterkwaliteit en waterkwantiteit. Dit is al vastgelegd in de KRW-nota's en hiervoor is al financiering beschikbaar vanuit de provincie Fryslân en vanuit de Europese Unie (GLB). Daarnaast zijn er nog landelijke regelingen, zoals de DAW-impuls, welke ook worden benut waar mogelijk. Vanuit het transitiefonds vragen we om een bijdrage om dit proces verder te kunnen versterken en versnellen.

Een polderproject is een specifiek, kleinschaliger gebied, waar we graag aan de slag gaan om de gebiedsgerichte opgaven integraal te realiseren. Bijvoorbeeld op het gebied van gewasbeschermingsmiddelen, nutriënten en water vasthouden en peilbeheer. Daarvoor is op gebiedsniveau een plan/aanpak nodig. Het nieuwe GLB-NSP voorziet ook in een maatregel welke is gericht op deze aanpak; vanuit het transitiefonds willen we graag de mogelijkheden hiervoor vergroten (zie ook de beantwoording van vraag 4). Zo'n plan geeft inzicht in (bijvoorbeeld): welke agrariërs aanvullend meedoen aan het KRW-randenbeheer in het ANLb conform de prioriteringskaart in het natuurbeheerplan; welke mogelijkheden er zijn voor duurzamer bodembeheer, waar bijv. gezamenlijke aanleg van een spoelplaats ten behoeve van verminderen gewasbeschermingsmiddelen nut heeft, welke percelen ingezet kunnen worden voor waterberging, welke mogelijkheden er zijn voor peilverhogingen/flexibeler peilbeheer om de waterafhankelijkheid te verminderen, etc.

Onzes inziens bieden polderprojecten geen ‘nuttige informatie voor gebiedsprocessen’, maar zijn deze onderdeel van gebiedsprocessen of worden deze in ieder geval in afstemming en samenhang uitgevoerd.

Vraag: Voor mij is onduidelijk hoe de polderprojecten en andere maatregelen bijdragen aan NPLG-doelbereik (KRW of andere doelen). Toelichting? Wordt in het pakket of bijlagen niet uitgewerkt.

Antwoord: De aanpak in de polderprojecten is een tweetrapsraket. In de eerste fase wordt een plan opgesteld. Hierin worden de doelen voor het specifieke gebied (KRW en anderszins water gerelateerd) uitgewerkt incl. de concrete, in het gebied passende maatregelen waarmee deze doelen worden behaald. De tweede fase is de uitvoering van deze maatregelen (incl. benodigde begeleiding, monitoring en afstemming). In het maatregelenpakket is onzes inziens ook duidelijk omschreven dat de inzet in deze gebieden doelbereik is: “ *In deze 6-7 gebieden stellen we een uitvoeringsplan op voor integraal doelbereik. De belangrijkste doelen uit het FPLG die hiermee worden bediend betreffen de (hydrologische) aanpak van verdroging (KRW-opgave natura2000-gebieden) en de opgave op gewasbeschermingsmiddelen en nutriënten. De doelen voor groenblauwe dooradering en overkoepelende KRW-doelen worden met deze aanpak ook bediend. Daarnaast dragen de maatregelen bij aan de bestrijding van verzilting, waterberging/klimaatadaptatie, bodemvitaliteit en de versterking van de biodiversiteit. Na het opstellen van de gebiedsaanpak willen we vervolgens de concrete maatregelen ten uitvoering brengen (zie daarvoor de uitwerking in een van de navolgende velden), zowel in de vorm van investeringen in duurzame landbouw en waterkwaliteit als in de vorm van beheer (en de wisselwerking tussen deze twee componenten)*’.

Natuurlijk is KRW-doelbereik nodig op een grotere schaal dan alleen in deze 6-7 specifieke gebieden. De lessen die we leren in deze polderprojecten willen we daarom ook benutten voor een gebiedsbrede aanpak. Mede daarom is werkpakket 6 ook van belang.

Vraag: Waarom nog inzetten op pilots en experimenten? Zijn veel effecten van maatregelen niet al duidelijk? Kan er niet aangesloten worden op al lopende onderzoeken, maatregelen?

De gevraagde bijdrage uit het transitiefonds is 41 miljoen (periode 4 jaar, nu is alleen de aanvraag voor de 1^e twee jaar gedaan). Daarvan is alleen een deel van werkpakket 3 bedoeld voor pilots (water conservering en water vasthouden, waarbij het deels om pilots gaat en deels om toepassen bewezen technieken in projecten), totaal 4,7 miljoen. En een deel van werkpakket 6 (2,5 miljoen voor 6.3. kennisontwikkeling). Het overige deel van het budget wordt ingezet op al vergaarde kennis en bewezen technieken. Daarmee is maximaal 17,5 % van het budget bedoeld voor pilots en experimenten.

Pilots en experimenten dragen bij aan draagvlak en acceptatie van nieuwe technieken. Bijvoorbeeld voor het opbouwen van zoetwaterlenzen en waterconservering in de bodem. Een deel van deze technieken zijn relatief nieuw. Zowel voor betrokken agrariërs als provincies en waterbeheerders is het goed om hier ervaring mee op te doen.

De pilots en experimenten die zijn benoemd in het maatregelenpakket water&bodem vallen overigens buiten het veenweideprogramma. Hiervoor is een apart maatregelenpakket opgesteld, waar kennis en innovatie, pilots en experimenten weer op eigen wijze zijn meegenomen.

Vraag: Maatregelpakket ‘aanpak versnelling 2024-2025’ WB: ‘*In 2024-2025 zetten we vooralsnog in op ‘water vasthouden zandgebieden, vergroten zoetwatervoorraad’ ‘zoetwaterwaterlenzen vergroten in de gebieden met risico op verzilting’ en ‘zoetwaterbel op de Waddeneilanden*

versterken'. Ik zie dit in de werkpakketten niet terug. Hoe gaat dit gebeuren en waar? Onder welk pakket (pakket 3: pilots en experimenten??)? Schaal wordt niet duidelijk, en opschaal strategie? Wordt effect van maatregelen gekwantificeerd en gebruikt?

Dit betreft inderdaad werkpakket 3, werkpakket 3 is volledig gericht op het water vasthouden in de zandgebieden, de bodemvitaliteit, het vergroten van zoetwatervoorraden vergroten in de gebieden met risico op verzilting en de zoetwaterbel op de Waddeneilanden versterken. In de kostenraming kan u terug zien dat we voor het we uitgaan van ca. 90 deelnemende individuele agrariërs en ca. 4 grootschaliger projecten met waterconservering voor de eerste periode (start in het 'nu'). Voor 'straks' is uiteraard een verdere opschaling nodig.

We zijn het met u eens dat deze teksten uitgebreider en duidelijker opgeschreven hadden kunnen worden. Echter in het maatregelenpakket ziet u wel teksten terug, onder andere in de tabel op blz. 9 (maatregelen en instrumenten), blz. 15 (bijlage I, doelen maatregelenpakket) en de omschrijving van werkpakket 3 op blz. 17.

Vraag: Toelichting op **Klimaatadaptatie**? Wat gaan die pilots opleveren, waar gaan ze plaatsvinden? Onderzoek je geen dingen die al onderzocht zijn? Gaat het Rijk ook nog meekijken naar de exacte scope van de KI-agenda? Hoe realiseer je uiteindelijk opschaling? En in welk werkpakket komt dit terug?

Antwoord: Dit is onderdeel van de uitwerking van de visie FK2050 naar beleid en maatregelen. Gaat om vervolgvragen t.b.v. zoetwaterbeschikbaarheid, weerbaarheid tegen droogte, verzilting, etc. Wat het op gaat leveren is afhankelijk van de pilot en de locatie.

Het is hierbij uiteraard niet de bedoeling om dingen te gaan onderzoeken die al bekend zijn. Soms kan het wel bijdragen aan het draagvlak binnen een bepaald gebied om eerst een pilot te doen, voordat wordt ingezet op verdere opschaling, zeker met onbekendere technieken.

Vraag: Wat wordt er nog onderzocht? Hoe gaat dat meehelpen aan doelbereik in 2027?

Antwoord: Van belang is dat het huidige mestbeleid (7e NAP) aangescherpt is (i.c. derogatiebeschikking: per direct invoeren van bufferstroken en aanwijzing van zogenaamde nutriënten verontreinigde gebieden, inclusief verlaging van gebruiksnormen). Het precieze effect van aanpassing van het landelijk beleid op de verbetering van (oppervlakte)waterkwaliteit is nog onvoldoende bekend. Aangezien DAW werkt aan een verdere waterkwaliteitsverbetering via het bovenwettelijk spoor is het noodzakelijk voor inzet DAW om precies te weten welke verbetering waterkwaliteit wettelijk wordt gerealiseerd en wat nog aanvullend via DAW (bovenwettelijk) gerealiseerd kan worden.

Met deze maatregel wordt ook de GLB-NSP-maatregel op samenwerkingsverbanden bedoeld, waarbij door samenwerkingsverbanden van agrariërs wordt ingezet op het toepassen van technieken binnen de eigen bedrijfsvoering. De 'innovatie en kennisontwikkeling' is dan niet zozeer op landelijke schaal en nieuw op rijksniveau, als wel nieuw voor de betrokken agrariërs die met elkaar onderzoeken hoe de maatregelen het beste in de lokale bedrijfsvoering kunnen worden ingepast. Voorbeelden van projecten die we in samenwerking met LTO op deze wijze uitvoeren zijn bijvoorbeeld vruchtbare kringloop Noord-Nederland en perceelemissie in de hand.

Vraag: Onder hfst klimaatadaptatie: ik zie deze concrete wat gaan we doen's niet terug in maatregelpakket Water en Bodem. Klopt dat? Waar gaat wat gebeuren?

Punt 1: dit is wel opgenomen, echter had dit wellicht duidelijk kunnen worden verwoord. Het is wel degelijk de bedoeling dat deze maatregelen onderdeel zijn van dit maatregelenpakket.

Punt 2. De financiering van het opstellen van deze plannen is al opgenomen in het RWP. Daarom is dit geen onderdeel van de aanvraag. Desondanks worden de plannen natuurlijk benut voor het FPLG. Mogelijk komen hier ook maatregelen uit naar voren die onderdeel zijn van een toekomstige aanvraag voor het transitiefonds.

Punt 3: Deze zijn benoemd op de kennis- en innovatieagenda en opgenomen onder werkpakket 6 van het maatregelenpakket.

Vraag: Gaat dit onderzoek over de onderlinge samenhang zandgronden & veengebieden? Wordt in dit onderzoek ook de relatie met het HWS gelegd?

Antwoord: Ja, onder andere. Het gaat hierbij om vragen die o.a. uit FK2050 voortkomen en we op willen lossen richting besluitvorming 2025 (t.b.v. FPLG, herijking VWP, actualisatie RWP en actualisatie POVI).

NB. De tekst in het gele vlak in de tabel is multi-interpretabel. Er staat “Deze vragen zijn deels al onderzocht, deels onderdeel van NBRACER/LN2050/BWL en het veenweideprogramma”. Hiermee bedoelen we dat we met FK2050 en andere studies (grondwaterstudie, boezemverkenning, etc..) al inzicht hebben gekregen in de systeemwerking. Hier komen verschillende vervolgvragen uit voort. Deze agenderen we o.a. in de KI-agenda van het FPLG, en in verwante onderzoekstrajecten zoals NBRACER, LN2050 en het BWL.

We bedoelen hier dus niet dat deze vragen deels al onderzocht zijn binnen NBRACER/LN2050/BWL.

Vraag: Wordt er nagedacht over het combineren van klimaatadaptatie (waterberging/buffer) en klimaatmitigatie (verlagen broeikasgasemissies uit veenweide?)

Antwoord: Ja, dit is de bedoeling. Het bergen van water voor het voorkomen van wateroverlast en voor het bufferen van zoet water is het meest effectief in de diepe veenpolders. In deze gebieden is niet altijd meer veen aanwezig, maar in delen van het gebied nog wel. Omdat de diepe veenpolders in Fryslân een cruciale rol spelen in de waterhuishouding (kwelgebied, waarbij kwel wordt aangetrokken vanaf de droogtegevoelige zandgronden en zoutere kwel vanaf de kust) is het van belang dat hier tegendruk wordt gegeven. In de bijlage ‘analyse water en bodemsysteem’ (welke integraal onderdeel uitmaakt van het FPLG) is dit ook toegelicht, zie de hiernavolgende teksten.

Voor **de lange termijn** streven we naar tegendruk voor de kwel van zoetwater vanaf de zandgronden, de drainerende werking voor de veengebieden (dit zorgt ervoor dat het grondwaterpeil in de veengebieden lager is dan zonder deze drainerende werking). De leveringszekerheid van zoet water uit het IJsselmeergebied neemt af. We hebben meer bergingscapaciteit nodig vanwege het toenemen van intensieve neerslag (zoals ook opgenomen in het regionaal waterprogramma). Die voorgenomen bergingscapaciteit en zoetwateropslag kan het beste in diepe veenpolders worden gerealiseerd, omdat het hier ook bijdraagt aan het leveren van tegendruk. Ook buiten bergingsgebied in de diepe veenpolders is meer tegendruk nodig. Hoe hoog peilen daarvoor precies moeten zijn is nog onderwerp van onderzoek.

Voor de **middellange termijn** (2025 en verder) is het van belang om keuzes te maken over hoe het proces in de diepe veenpolders wordt georganiseerd (herrijking veenweideprogramma of een ander traject?) en de doelen voor het gebied, mede op basis van onderzoek en een dialoog met het gebied. Bijvoorbeeld over de omgang met de gebieden waar nu nog veen voorkomt, hoogwatercircuits en de locaties waar waterberging kan worden gerealiseerd.

Op de **kortere termijn** is er nader onderzoek nodig. Welke mogelijkheden zijn er voor het creëren van tegendruk en voor het bergen en conserveren van water? Wat zijn de effecten en consequenties hiervan? Welke instrumenten zijn nodig? Ondertussen werken we aan het creëren van meer waterberging en het benutten van meer gebiedseigen water op basis van het bestaande beleid.

Het meer vasthouden van gebiedseigen zoet water en het goed op kunnen vangen van droogte is ook onderdeel van de uitgangspunten en de leidende principes van de visie 'Fryslân Klimaatbestendig 2050+', zie onderstaand kader, punt 1, 2 en 3.

De uitgangspunten en leidende principes zijn:

1. Een veerkrachtig bodem- en watersysteem, als goede basis voor een duurzame zoetwaterbalans in heel Fryslân, dat een omslag mogelijk maakt van water afvoeren naar water vasthouden en beter kan omgaan met extreme omstandigheden.
2. Meer gebiedseigen zoet water beschikbaar – grond- én oppervlaktewater. Het automatisme dat we jaarrond voor waterinlaat kunnen rekenen op het IJsselmeer als onze nationale regenton, kan veranderen. We werken toe naar een provincie waarin we droogte beter kunnen opvangen. Met inrichting en peilbeheer kan een nieuwe balans worden gevonden tussen het voorkomen van wateroverlast en natschade enerzijds en droogteschade anderzijds
3. Niet afwentelen op toekomstige generaties, op andere gebieden of van privaat naar publiek en vice versa. Het betekent dat we bij investeringen tijdig en voldoende rekening houden met klimaatverandering.
4. De bodemvitaliteit verbetert; we zetten in op herstel, behoud en verbetering van de chemische en biologische bodemkwaliteit. Zo bevorderen we het watervasthoudend vermogen en de biodiversiteit.
5. De waterkwaliteit verbetert; dit is essentieel voor herstel van natuurwaarden en biodiversiteit, voor de landbouw en voor de recreatie.
6. We waarborgen waterveiligheid via het meerlaags veiligheidsprincipe – robuuste primaire keringen, toekomstbestendige ruimtelijke inrichting, adequaat crisis- en risicomanagement.
7. Circulariteit; CO2 vastleggen, energietransitie, grondstoffen en materialen.

Ook in de omschrijving van het veenweideprogramma is terug te vinden hoe we omgaan met de bergingscapaciteit van het veenweidegebied. Het verhogen van de waterpeilen betekent meer

buffer van water maar ook dat de bergingscapaciteit in de watergangen afneemt. Daarnaast speelt dat de buffercapaciteit het grootste is (natte omstandigheden) op een ander moment dan de watervraag om de gebieden te vernatten (droge omstandigheden). Deze problematiek is alleen met maatwerk op te lossen; daarom werken we in het veenweideprogramma met een gebiedsgerichte aanpak.

Vraag: Wordt/is de provinciale adaptatie strategie (Bestuursakkoord water en klimaat 2021-2025, Klimaatadaptatiestrategie Friesland, Regionaal Waterprogramma 2022-2027) verbonden met het FPLG?

Antwoord: De Friese klimaatadaptatiestrategie, het bestuursakkoord water en klimaat 2021-2025, het regionaal waterprogramma 2022-2027 en het waterbeheerprogramma 2022-2027 zijn staand waterbeleid van de provincie en het Wetterskip Fryslân. Dit beleid is randvoorwaardelijk voor het FPLG. De strategie en het handelingsperspectief dat bijvoorbeeld in de Klimaatadaptatiestrategie Fryslân zijn geschetst, kan u ook terug herkennen in 'Fryslân Klimaatbestendig 2050+' en de strategie die wordt geschetst voor water in het FPLG.

Vanuit het FPLG zetten we voor de korte en middellange termijn in op het versterken en versnellen van de aanpak die in al deze voorliggende stukken al is geschetst. Dit vindt u ook terug in de aanvraag voor het versnellingspakket water & bodem.

Voor de langere termijn is een visie opgesteld voor de klimaatbestendigheid van het Friese watersysteem: Fryslân Klimaatbestendig 2050+. Deze visie is vastgesteld door gedeputeerde staten van de provincie Fryslân en het algemeen bestuur van Wetterskip Fryslân. De bestuurlijke behandeling door provinciale staten van de provincie Fryslân vindt plaats in lijn met de behandeling van het FPLG. FK2050+ bevat de uitwerking van de WaBoS-brief van I&W. De doorwerking van de visie naar beleid vindt plaats in het FPLG, de actualisatie van de POVI en de herijking van het veenweideprogramma, de doorwerking naar maatregelen vindt plaats in onder andere de gebiedsgerichte aanpak van het FPLG. In hoofdstuk 2 van het FPLG is dit ook uitgewerkt.

Vraag: Zorg een heldere onderbouwing hoe de integrale aanpak (enkelvoudige maatregel met meervoudig doelbereik indien van toepassing) uitgewerkt wordt in de gebieden.

Antwoord: De bijlagen van het FPLG maken integraal onderdeel uit van het plan. In bijlage 9 is een verdieping van de gebiedsgerichte aanpak opgenomen. Hierin staat hoe we de uitwerking in de gebieden voor ons zien. Specifiek in punt 5 en 6 zijn hierbij uitgangspunten voor de integrale aanpak opgenomen, zie de hiernavolgende tekst.

5. *Veel maatregelen vragen om ruimte. Er wordt gewerkt volgens de principes van de omgevingsvisie om de ruimtelijke puzzel te leggen:*
- a. *In lijn met het principe ‘koppelen en verbinden’ wordt per gebied gezocht naar koppelkansen en samengewerkt met andere trajecten die al in een gebied lopen.*
 - b. *Om alle doelen in een gebied een plek te geven, wordt een ontwerpproces gestart met belanghebbenden waarbij omgevingskwaliteit als onderlegger benut wordt. Omgevingskwaliteit is geen vastomlijnd begrip. Het gaat om de wezenlijke kenmerken van een gebied, én de manier waarop mensen deze zien en beleven.*
 - c. *Er wordt zuinig omgegaan met de beschikbare ruimte en gezocht naar mogelijkheden voor meervoudig ruimtegebruik.*
6. *Per regio en gebied is de opgave anders en daarmee mogelijk de aanpak ook iets verschillend. In de ene regio heb je complexe integrale vraagstukken op te lossen terwijl in de andere regio een enkelvoudige interventie misschien genoeg is. Ook de mate waarin de doelen een rol spelen, kan per regio verschillen. Klimaat en natuurdoelen spelen bijvoorbeeld minder in de kleischil. Per gebiedsproces en regio zullen er helder afspraken gemaakt moeten worden over de doelen die gerealiseerd moeten worden.*

Vraag: Hoe kijkt Fryslân aan tegen een eventueel aanvullend benodigde watervraag vanuit het IJsselmeer, om de veengebieden te vernatten?

We vinden de stelling dat er een grote aanvullende watervraag nodig is om de veengebieden te vernatten, te stellig. Dit is erg afhankelijk van hoé de vernatting in een gebied wordt ingericht. Als er gebruik wordt gemaakt van onderwaterdrainage om de grondwaterstand te verhogen is er inderdaad per gebied sprake van een aanvullende watervraag, wordt er echter uitgegaan van wateropslag in het gebied (soms is daarbij opslag boven maaiveld aan de orde) dan kan de watervraag van een specifiek gebied juist ook afnemen. Zie ook de uiteenlopende onderzoeken op dit thema zoals: [20200415 Definitief Quick scan Natuurlijke veenvernatting.pdf \(stroming.nl\)](#), [Tegengaan van bodemdaling vergroot de watervraag | Deltares, Smolders et al 2019 De toekomst van onze veenweidegebieden over vernatten optoppen en veenmosteelt hr.pdf \(ru.nl\)](#). We zijn op de hoogte van het Deltares -onderzoek naar de aanvullende watervraag van veengebieden wanneer deze worden vernat door middel van onderwaterdrainage en passieve peilopzet. Dit rapport onderzoekt echter maar één van de potentiële oplossingen om de veengebieden te vernatten.

Daarnaast is deze vraag ook sterk afhankelijk van of er in een gebied sprake is van wegzijging of kwel. De gebieden langs de zuidrand van Fryslân (langs ‘het vergeten randmeer’) kennen een hoge wegzijging. Daar is het vernatten van het veen in relatie tot de watervraag een uitdaging. Dat geldt ook voor de veengebieden die grenzen aan de diepe veenpolders. Andere veengebieden en met name de diepe veenpolders in Fryslân kennen juist een kwelsituatie (aantrekken van kwel en vanaf de hogere zandgronden). Daardoor is het peil houden van de grondwaterstand in deze gebieden een minder grote uitdaging. Zie ook de grondwateratlas van Fryslân: [Grondwater in Fryslân | Fryslan](#). In de huidige situatie worden deze gebieden sterk bemalen om juist de waterstanden voldoende laag te houden; het minder bemalen van deze gebieden leidt daarmee dus juist tot een verhoging van grond- en oppervlaktewaterstanden zonder dat er aanvullende waterinlaat nodig is.

De grondwateratlas van Fryslân is een van de onderbouwende onderzoeken van FK2050+, het regionaal waterprogramma en daarmee ook van de analyse van het water- en bodemsysteem ten behoeve van het FPLG.

Samengevat: al het Friese waterbeleid is erop gericht de afhankelijkheid van zoetwaterinlaat te verminderen. Zie ook uitgangspunt 1 en 2 van FK2050+. Voor het veenweidegebied gaan we uit van maatwerk, waarbij het uitgangspunt is zoveel mogelijk gebiedseigen water vast te houden en de afhankelijkheid van wateraanvoer te verminderen. Voor een deel van de gebieden, met name de wegzijgingsgebieden aan de rand van onze provincie, is het op peil houden van het grondwater lastiger. Daar kan het zijn dat toch aanvullende aanvoer nodig is. We verwachten dat de afhankelijkheid op schaal van de gehele provincie echter niet toeneemt. Dat is uiteraard wel afhankelijk van hoe de klimaatverandering en daarmee de toename van verdamping zich gaat ontwikkelen. Meer gedetailleerde berekeningen voor deze watervraag zijn ook onderdeel van onze kennis- en innovatieagenda.

Vraag: Wat is de onderbouwing van het geraamde bedrag voor het totale pakket klimaatadaptatie t/m 2035 van 120 mln.?

Antwoord: Voor klimaatadaptatie is een bedrag van €120 miljoen geraamd. Om de gevolgen van klimaatverandering op te kunnen vangen willen we in de gebiedsgerichte aanpak maatregelen treffen die bijdragen aan een klimaatbestendig watersysteem. Het gaat hierbij om maatregelen die gericht zijn op het verbeteren van de beschikbaarheid van zoet water (waterbuffering) en het minder afhankelijk zijn van het IJsselmeer, het voorkomen van wateroverlast bij weersextremen (waterberging) en maatregelen om de verzilting te beperken (versterken zoetwaterlenzen, aangepast peilbeheer, etc). De kosten hiervan zijn gebaseerd op een globaal kostenkental: €500 per ha, voor 240.000 ha. Dit getal is op basis van ervaringen van het Wetterskip in het verleden met de uitvoering van klimaatadaptatiemaatregelen in het landelijke gebied. Op dit moment is er geen uitgebreidere onderbouwing te geven van deze raming: dit is immers ook sterk afhankelijk van welke keuzes er in gebiedsprocessen worden gemaakt, mede afhankelijk van de eigenschappen van een gebied. Bijvoorbeeld: wordt er voor droogtebestrijding een slootbodempompe omhoog gebracht, of wordt er een regelbare stuw geplaatst? De kosten van dergelijke keuzes kunnen sterk uiteenlopen.

Voor de aanvraag uit het transitiefonds voor de korte termijn is wél een gedetailleerdere berekening gemaakt; hier is meer zicht op waar we op de korte termijn concreet al aan de slag gaan. Hierin zijn voor de korte termijn de kosten voor de KRW opgenomen én een deel van het budget van het totale pakket klimaatadaptatie. Wanneer we in de toekomst voor de middellange en lange termijn een aanvullende aanvraag doen uit het transitiefonds wordt deze telkens onderbouwd met een meer gedetailleerde raming.

Het klimaatadaptatiefonds is hier nadrukkelijk zonder de kosten voor een ander peilbeheer en klimaatadaptatie in het veenweidegebied. Deze kosten worden meegenomen in de uitvoering van het veenweideprogramma (zie ook vraag 6).

Vraag: Graag een uiteenzetting van het budget Veenweide (1.9 miljard) m.b.t. water

De opbouw van het budget voor veenweide is uiteen gezet in bijlage 13 van het FPLG. Onderdeel van de 1,9 mld zijn:

- €102 mln. voor watermaatregelen. Dit betreft de fysieke investeringen in waterhuishoudkundige maatregelen om peilopzet in het veenweide mogelijk te maken.

Zoals het creëren van waterbuffers en waterberging en aanpassingen in de waterinfrastructuur (o.a. plaatsen van stuwen in inlaten). Hiervoor is gerekend met:

- Een grondprijs van €50.000 voor 1360 ha aanvullende waterberging;
- Een bedrag van €500 per ha voor aanpassingen aan de waterhuishouding. Zoals onder vraag 5 uitgelegd, is dit een globaal kostenkental gebaseerd op ervaringen uit het verleden met de uitvoering van klimaatadaptatie. Door de gebiedsspecifieke maatregelen die nodig zijn kan dit niet in meer detail worden berekend. Echter wordt in de maatregelen voor de korte termijn en de concrete aanvraag uit het transitiefonds wel een gedetailleerdere berekening aangeleverd.
- Daarnaast €1.080 mln. voor de afwaardering van grond en €170 mln. voor inkomensschade. Deze kosten zijn geen directe kosten ten behoeve van water, maar het gevolg van waterhuishoudkundige ingrepen in het gebied.

Maatregelen KRW-water in het kader van het FPLG	eenheid	aantal	jaren	normbedrag	totaal	kosten gemiddeld per jaar
Werkpakket 1: opstellen gebiedsplannen						
Opstellen gebiedsplannen*	stuks	10	1	50.000	500.000	
Totaal werkpakket 1					500.000	500.000
Werkpakket 2: implementatie maatregelen gebiedsplannen						
implementatie maatregelen gebiedsplannen*	stuks	10	3	500.000	5.000.000	
Totaal werkpakket 2					5.000.000	1.666.667
						-
Werkpakket 3: waterpilots en projecten						-
3.a. pilots en projecten	deelnemende agrariër*	250	4	30.000	7.500.000	
3.b. pilots en projecten	projecten*	10	4	800.000	8.000.000	
Totaal werkpakket 3					15.500.000	3.875.000
Werkpakket 4: generieke aanpak						
Generieke aanpak: openstellingen duurzame landbouw - water/KRW	verwachte aanvragen*	350	4	20.000	7.000.000	
Generieke aanpak: openstelling kleinschalige investeringen landbouw -water/KRW	verwachte aanvragen**	350	4	2.500	875.000	
Generieke aanpak: uitvoeringskosten subsidiebureau	stuks	1	4	1.023.750	1.023.750	
Totaal werkpakket 4					8.898.750	2.224.688
Werkpakket 5: beheer en inrichting						
Alleen kosten bestaande maatregelen. Kosten beheer zijn opgenomen in maatregelenpakket natuur.						
Totaal werkpakket 5					-	-
Werkpakket 6: Kennisontwikkeling, afstemming en integratie.						
6.1. Kennisontwikkeling, afstemming en integratie	proceskosten, stuks	1	4	4.100.000	4.100.000	
6.2. Kosten aanvullend onderzoek	projectkosten onderzoek	5	4	100.000	500.000	
6.3. Kosten stimulering kennisontwikkel-trajecten	trajecten/samenwerkingsverdragen	8	4	500.000	4.000.000	
6.4. Monitoringskosten	projecten	5	4	500.000	2.500.000	
					-	
Totaal maatregel 6					11.100.000	3.700.000
Totaal KRW-water					40.998.750	10.249.688

(Deze kostenraming beslaat de periode 2024 t/m 2027. De aanvraag voor de versnelling Water en Bodem betreft nu eerst de periode 2024-2025).